ไข้: ศัพทานวิทยา และปฏิบัติการจริงในชีวิตประจำวัน

นายศราวุธ ตุ่นคำแดง
โรงพยาบาลพบพระ อ.พบพระ จ.ตาก

ส่วนที่ 1
บทนำ

"ไข้" (fever) "ความเจ็บป่วย" (illness) และ "การเกิดโรค" (disease) คำสามคำนี้มักปะปนอยู่เสมอในการใช้ชีวิต การดำรงชีวิต จนกลายเป็นวิถีชีวิต แม้กระทั่งเจ้าหน้าที่สาธารณสุข พยาบาล แพทย์ ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องมากที่สุด ก็ยังมิสามารถไขความข้องใจนี้ได้กระจ่างมาก ปริศนาของการให้ความหมายคำเหล่านี้ที่ทราบกันทั่วไปก็เป็นเพียงคำอธิบายที่ผู้รู้หลายๆ ท่านพยายามจะแสวงหาหลักฐานต่างๆ นานา มาสนับสนุนสร้างคำอธิบายชุดต่างๆ แล้วคำอธิบายชุดไหนถูกชุดไหนผิดเราจะเลือกใช้คำอธิบายอย่างไรดี เป็นคำถามที่เกิดขึ้นในใจของคนหลายๆ คนเสมอ และงานชนิดนี้ก็เป็นคำอธิบายอีกชุดหนึ่ง ที่จะช่วยให้เราเข้าใจความหมายของ "ไข้" กับชาติพันธ์กะเหรี่ยง ทำความเข้าใจผ่านทางหมอสมุนไพร ผู้เจ็บไข้ โดยจะเชื่อมโยงมิติด้านสุขภาพ พิธีกรรม และการดำรงชีวิต

ชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นกลุ่มที่อยู่กับธรรมชาติอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิตและมักก่อสร้างที่อยู่อาศัยในแหล่งที่มีน้ำ มีความอุดมสมบรูณ์ของดินที่เหมาะสมกับการเกษตร มีป่าที่จะสามารถล่าสัตว์ หาของป่าเป็นอาหาร เมื่อพฤติกรรมการดำรงชีวิตเกี่ยวข้องกับป่าสิ่งที่จะตามมาก็คือความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีป่า ผีนา และความเชื่อที่เกี่ยวกับเกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วย การรับรู้ความเจ็บป่วย ความผิดปกติของบุคคลสังคมและสิ่งแวดล้อมที่มีการสูญเสียสมดุลไปจากเดิม โดยมีสาเหตุมาจากธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเจ็บป่วยจากอำนาจเหนือธรรมชาติ มีสาเหตุ จากการละเมิดต่ออำนาจของผีหรือวิญญาณที่มีอยู่ทั่วไป การเจ็บป่วยเพราะขวัญหาย แนวคิดการให้ความหมาย ความเจ็บป่วยตามกลุ่มอาการที่ปรากฏ เกี่ยวกับไข้ มี 3 แนวคิด

แนวคิดที่ 1 จำแนกไข้ออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.ไข้ธรรมดา อาการตัวร้อน ปวดเมื่อยตามตัว หายเอง 2-3 วัน

2.ไข้สั่น อาการตัวร้อน ปวดเมื่อย หนาวสั่น ถ้าไม่หายต้องไปหาผู้เฒ่า

แนวคิดที่ 2 จำแนกอาการไข้ออกเป็น 3 ประเภท คือ

1.ไข้ที่ขึ้นไม่ถึง อาการร้อน ๆ หนาวๆ หายเอง

2.ไข้แห้ง อาการปวดเมื่อยตามตัว หายเองได้

3.ไข้สั่น ตัวร้อน สั่นชั่วครู่ชั่วยาม สั่นต้องผิงไฟ

แนวคิดที่ 3 จำแนกอาการไข้ออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.ไข้แห้ง อาการปวดเมื่อย ตัวร้อน ตัวไม่สั่น หายเอง

2.ไข้สั่น ไข้ตัวร้อนสูง

ผู้ศึกษามีความสนใจเรื่องไข้ในมุมมองของชาวกะเหรี่ยง ผ่านหมอสมุนไพร ผู้ที่เจ็บไข้ถิ่นการให้ความหมายและสิ่งที่สะดุดใจผู้ศึกษาจากคำขอที่รอคำตอบที่ได้ที่ว่า

"หมอๆ เราขอเอาลูกเรากลับบ้านก่อนได้มั้ย เราจะเอากลับไปเลี้ยงผี"

"วันนี้มาอีกแล้วเป็นอะไรมาครับ"

"วันนี้พาลูกมาตรวจสงสัยจะเป็นมาลาเรียเพราะเป็นกันทุกปี"

" ไม่กลัวหรือครับ"

"ไม่กลัวหรอกเพราะรู้ว่าเป็นไข้แล้วมีอาการเหมือนที่เคยเป็นต้องก็ต้องมาโรงพยาบาล"

เริ่มเกิดความสับสนเกิดขึ้นสองสิ่งอยู่คนละที่กันแต่ไฉนเลยเกิดเชื่อมต่อกันได้

คำถามการวิจัย

1.ลักษณะและอาการอย่างไรที่ถูกระบุว่าเป็นไข้

2.เมื่อเป็นไข้มีพิธีกรรมและการปฏิบัติตัวอย่างไร

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาไข้ในสนามความหมายของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงในเชิงความหมายที่แสดงออกในชีวิตประจำวัน

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับ

1.ได้รับทราบวัฒนธรรมท้องถิ่น และภูมิปัญญาชาวบ้านชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงในการให้ความหมายของไข้

2.ได้มีโอกาสรับรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมสาธารณสุขในการสุขภาพตนเองในภาวะเป็นไข้ของชาวเขา ซึ่งสามารถนำไปผสมผสานร่วมกับการให้บริการของรัฐให้มีคุณภาพสอดคล้องกับพื้นที่บริการ

รูปแบบการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการศึกษาโดยใช้การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของหมู่บ้าน แบบแผนการดูแลสุขภาพด้วยวิธีการแพทย์พื้นบ้าน พิธีกรรมในชุมชน การเจ็บไข้ได้ป่วย รวมทั้งการให้ความหมายของไข้ วัฒนธรรมที่มีผลต่อการดูแลสุขภาพตนเองด้วยวิธีการแพทย์พื้นบ้าน

การเลือกพื้นที่ศึกษา

การเลือกพื้นที่ศึกษาใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยเลือกศึกษาหมู่บ้านมอเกอร์ยาง เขตตำบลพบพระ อำเภอพบพระ จังหวัดตาก เป็นพื้นที่ที่ผู้ศึกษาทำงานอยู่และยังไม่เคยมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการให้ความหมายไข้ในชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงก็มีวัฒนธรรมการรักษาแบบพื้นบ้านของตนเองอยู่ การเลือกพื้นที่ดังกล่าวคาดว่าผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ต่อพื้นที่ต่อไปในด้านการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นด้านสาธารณสุขให้เป็นอีกทางเลือกในการดูแลสุขภาพตนเองของพื้นที่ต่อไปอย่างเหมาะสม

ชุมชนที่ศึกษา

หมู่บ้านที่ศึกษาคือบ้านมอเกอร์ยาง ตำบลพบพระ อำเภอพบพระ จังหวัด เป็นหมู่บ้านที่โครงการทางสังคมและวัฒนธรรมไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ แต่มีการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการเกษตรเพื่อเพิ่มผลผลิตเช่นมีการใช้รถไถนาแทนการใช้วัวควายไถนา การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช

ประชากรที่ศึกษา

ประชากรที่ศึกษาแบ่งดังนี้

1. ผู้ป่วยที่เคยเป็นเจ็บไข้ในหมู่บ้าน เพื่อทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
2. ญาติผู้ป่วยที่เคยเป็นมาลาเรียในหมู่บ้านเพื่อทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เข้าไปดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 ครั้ง

เพื่อศึกษาแผนการดูแลสุขภาพเมื่อเป็นไข้มาลาเรียโดยศึกษาถึงปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อความเชื่อสาเหตุการเกิดป่วยไข้มาลาเรีย การให้ความหมายของมาลาเรีย

ครั้งที่ 1

เข้าไปในหมู่บ้านแนะนำตัวกับผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล อาสาสมัครสาธารณสุข เพื่อขอความร่วมมือในการศึกษาครั้งนี้

สำรวจหมู่บ้านเพื่อทำแผนที่เดินดิน และขณะทำการสำรวจเพื่อทำแผนที่เดินดินจะสังเกตสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน และสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการเรื่องการประกอบอาชีพ การดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน พฤติกรรมในการดูแลสุขภาพตนเอง รวมทั้งการเจ็บป่วยของบุคคลในครอบครัว

ครั้งที่ 2

สำรวจข้อมูลประชากร (field censuses) เกี่ยวกับชื่อ อายุ เพศ ความสัมพันธ์กับหัวหน้าครอบครัว การศึกษา ศาสนา อาชีพ

สำรวจข้อมูลเกี่ยวกับผังเครือญาติ จัดทำผังเครือญาติของบุคคลในชุมชน จำนวน 4 ตระกูล

สำรวจข้อมูลโครงสร้างองค์กรชุมชนแบบทางการและไม่เป็นทางการ จัดทำแผนผัง

สอบถามข้อมูลปฏิทินชุมชนในรอบปี จัดทำตารางกิจกรรมต่างๆ ในรอบปี

สอบถามประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน จัดทำประวัติศาสตร์ชุมชน

สอบถามประวัติชีวิตบุคคลสำคัญของหมู่บ้าน จัดทำประวัติชีวิตบุคคลสำคัญในหมู่บ้าน

ครั้งที่ 3

ผู้ศึกษาเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกในหมอพื้นบ้าน การสนทนากลุ่มผู้ป่วยที่เคยเป็นไข้ ค้นหาว่าการให้ความสำคัญหรือการรับรู้ในทัศนะของคนในว่ามีเนื้อหาสาระอย่างไรในประเด็นดังต่อไปนี้

สาเหตุการเกิดความเจ็บป่วย

เครือข่ายทางสังคมที่มีผลต่อการดูแลสุขภาพเมื่อเป็นไข้

การดูแลสุขภาพมาจากปัจจัยอะไรบ้างเช่นความสัมพันธ์ กับหมอพื้นบ้าน เครือญาติ

การให้ความหมายของไข้ อาการ ลักษณะอาการ

ระยะเวลาในการศึกษา

ตั้งแต่เดือน มกราคม 2550 - กันยายน 2550

เครื่องมือที่ใช้ศึกษา

1. แบบบันทึกการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) ในกลุ่มผู้ป่วยที่เคยเป็นไข้ ญาติผู้ป่วย ในประเด็นแบบแผนการรักษาความเจ็บป่วย สาเหตุของความเจ็บป่วย เพื่อให้ได้มาซึ่งความหมาย คือ การให้ความสำคัญหรือการรับรู้เหตุการณ์ในทัศนะของคนในและชุมชนคิดอะไร โดยผู้ศึกษาต้องสามารถรับรู้และเข้าใจปรากฏการณ์เหมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชน

2. แนวทางการสังเกตโดยตรง (direct observation) ในวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนในหมู่บ้าน การสังเกตต้องมีองค์ประกอบคือสถานที่ บุคคล กิจกรรม การสังเกตเป็นเครื่องมือที่ต้องใช้ตลอดขณะอยู่ในหมู่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นว่ามีความหมายอย่างไร

การตรวจสอบข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลนั้นต้องมีความครบถ้วน ครอบคลุมและตรงวัตถุประสงค์ของการศึกษา สามารถตอบปัญหาการศึกษาได้ชัดเจน ดังนั้นผู้ศึกษาต้องทำการตรวจสอบข้อมูลทุกครั้งที่ทำการศึกษาข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลจะทำพร้อมๆ กับที่เก็บข้อมูล ซึ่งเป็นการตรวจสอบข้อมูลทันทีในสนาม มีการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ โดยจัดทำแบบบันทึกขึ้นมาโดยเฉพาะ ทำให้มีความสะดวกในการแยกแยะข้อมูลเป็นหมวดหมู่ การตรวจสอบข้อมูลผู้ศึกษาใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) มีวิธีการดังนี้

- การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) โดยตรวจสอบแหล่งข้อมูลที่ได้มา ประกอบด้วยแหล่งเวลา แหล่งสถานที่ แหล่งบุคคลและดูว่าข้อมูลที่ได้มาจากจุดต่างๆ ตามผู้ให้ข้อมูลนั้นเป็นข้อมูลที่เหมือนกันหรือไม่ ถ้าหากที่ได้มาเหมือนหรือซ้ำกันถือว่าข้อมูลนั้นเชื่อถือได้และเป็นข้อมูลจริง แล้งจึงบันทึกไว้
- การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) ใช้ในการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่มและข้อมูลจากเอกสารประกอบ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis method) โดยวิธีการดังนี้

1.จำแนกและจัดระบบข้อมูลภายใต้บริบทของสังคมวัฒนธรรม เพื่อหาแบบแผนการดูแลสุขภาพ การให้ความหมาย

2. หาความสัมพันธ์ของข้อมูล แยกแยะเงื่อนไข โดยใช้แนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยในสังคมไทย แนวคิดวัฒนธรรมสุขภาพแบบชาวบ้าน แนวคิดทฤษฎีชาติพันธุ์ทฤษฎีการดูแลสุขภาพตนเองและงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นแนวทางในการวิเคราะห์เนื้อหาให้เห็นปัจจัยที่เป็นพื้นฐานและเป็นเงื่อนไขแวดล้อม หาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์แบบแผนการดูแลสุขภาพตนเอง ด้วยวิธีการแพทย์พื้นบ้าน

3.อภิปรายผลให้เห็นสภาพเงื่อนไข กระบวนการขั้นตอนความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ต่างๆ ที่มีอยู่แล้วตามสภาพความเป็นจริงมาอธิบายในลักษณะภาพรวม (holistic view) คือมองอย่างรอบด้านและมองอย่างสัมพันธ์ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ไม่ได้มองผิวเผินแต่เป็นการมองเพื่อสร้างความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์นั้นกับปรากฏการณ์อื่นว่ามีอยู่อย่างไร (ชยันต์ 2536: 145)

ในการนำเสนอบทความนี้ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วนสำคัญดังนี้ *ส่วนที่ 1*เป็นบทนำที่แสดงให้เห็นความสำคัญของปัญหาที่ต้องการศึกษา วัตถุประสงค์ของการวิจัยและคำถามการวิจัย *ส่วนที่ 2* จะเป็นการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นของแนวคิดสุขภาพและความเจ็บป่วยในสังคมไทย ทฤษฎีการดูแลสุขภาพด้วยตนเอง *ส่วนที่ 3* จักรวาลวิทยาความเจ็บป่วยของคนกะเหรี่ยงผ่านเรื่องเล่า เพื่อเข้าใจถึงวิถีชีวิต การดูแลตนเอง และกระบวนการรักษา การเลือกการตัดสินใจในการรักษา *ส่วนที่ 4* สรุปประเด็นการวิเคราะห์ให้เห็นถึงมุมมองที่มีต่อการเป็นไข้ที่เกิดขึ้นโดยการนำเสนอเรียงไปแต่ละประเด็นตามลำดับ

ส่วนที่ 2
ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยในสังคมไทย
แนวคิดวัฒนธรรมสุขภาพแบบชาวบ้าน
ทฤษฎีการดูแลสุขภาพตนเองของโอเรม
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
แนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยในสังคมไทย

ปัญหาความเจ็บป่วยนับเป็นประสบการณ์ของมนุษย์ทุกชนชาติ ดังนั้นมนุษย์ในทุกวัฒนธรรม จึงได้พยายามแสดงหาทางออกต่อปัญหาสุขภาพและความเจ็บป่วยอย่างต่อเนื่องตลอดมา โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ได้เสนอแนะไว้ในแนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยในสังคมไทย (2535) ว่าความรู้ความสามารถที่มนุษย์สังเคราะห์ขึ้นจากประสบการณ์ได้สะสมเป็นแนวคิดและระบบทฤษฎี ที่มนุษย์ใช้อธิบายปรากฏการณ์ความเจ็บป่วย และใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาภูมิปัญญาและองค์ความรู้ที่มนุษย์สังเคราะห์ขึ้นในแต่ละวัฒนธรรม ได้ถูกสะสมและ สืบทอดเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติที่ผิดแผกแตกต่างกันไป อันเป็นผลมาจากความคิดความเชื่อและความเข้าใจที่มนุษย์มีต่อสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ต่างๆ ตามความรับรู้ของตนมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมซึ่งมีโลกทัศน์ที่แตกต่างกัน มีระบบวิธีคิดความเชื่อที่ใช้ทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ความเจ็บป่วยที่แตกต่างกันออกไป แนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วย เกิดจากโลกทัศน์ที่มีฐานรากจากวัฒนธรรมที่ผสมผสานระหว่างผี พราหมณ์ พุทธ เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยนั้น มีแนวคิดที่มีความแตกต่างกัน 2 ระดับคือ แนวคิดในระดับปัญญาชน และแนวคิดในระดับประชาชน

แนวคิดในระดับปัญญาชน แนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วย ในระดับปัญญาชนมีลักษณะเป็นระบบสูง มีแบบแผนทางความคิดที่ชัดเจนและอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ด้วยการให้เหตุผลที่เชื่อมโยงถึงหลักการที่แจ่มชัด โดยหลักการที่ใช้อ้างอิงนั้นจะเป็นหลักการที่สามารถใช้ได้กับปรากฏการณ์ต่างๆ ได้ในขอบเขตกว้างขวาง แนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยในระดับปัญญาชนได้แก่ แนวคิดเรื่องระบบทฤษฎีธาตุและทฤษฎีทางโหราศาสตร์ แต่ระบบทั้งสองก็ปรากฏอยู่ในแนวคิดในระดับประชาชน แต่มีลักษณะที่เป็นระบบน้อยกว่าแนวคิดในระดับประชาชน เป็นแนวคิดที่ไม่สลับซับซ้อนและเป็นระบบน้อย มักอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ อย่างตรงไปตรงมา ด้วยหลักการหรือเหตุผลอย่างง่ายๆ ไม่ต้องอาศัยการอธิบายเป็นระบบทฤษฎี

แนวคิดในทั้งสองระบบดังกล่าวมิได้แยกขาดเป็นอิสระจากกัน แต่จะมีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดระหว่างกันตลอดมา

ในทางมานุษยวิทยาทางการแพทย์ (medical anthropology) ระบบการแพทย์จะประกอบด้วยองค์ประกอบ 2 ประการ (Foster 1978) คือ ระบบทฤษฎีโรคและระบบการดูแลรักษาสุขภาพ

ระบบทฤษฎีโรค (disease theory system) หมายถึงแนวคิดหรือทฤษฎีทางการแพทย์ที่อธิบายถึงสาเหตุของการเกิดโรค ลักษณะการดำเนินไปของโรค พยากรณ์โรค ตลอดจนวิธีการดูแลรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ตัวระบบทฤษฎีโรคนี้ในระดับปัญญาชนอาจมีลักษณะสลับซับซ้อนและเป็นระบบอย่างมาก ในขณะที่ประชาชนโดยทั่วไปอาจอธิบายความเป็นไปของโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ อย่างง่ายๆ ระบบทฤษฎีโรคนี้เองเป็นความรู้และความเข้าใจที่ใช้สำหรับการแก้ปัญหาต่างๆ เป็นแนวคิดที่สำคัญในการกำหนดท่าที่พฤติกรรมต่างๆ ที่มนุษย์ตองสนองต่อความเจ็บป่วย ตลอดจนเป็นตัวกำหนดรูแบบและระบบการดูแลรักษาสุขภาพ

ระบบการดูแลรักษาสุขภาพ (health care system) หมายถึงระบบที่สังคมจัดขึ้นเพื่อให้การดูแลรักษาสุขภาพหรือการแก้ไขปัญหาสุขภาพ ซึ่งอาจมีรูปแบบแตกต่างกันไป โดยจะประกอบด้วยผู้ให้การดูแลรักษา ผู้รับการดูแลรักษา สถานที่ที่ใช้สำหรับกิจกรรมการดูแลรักษาสุขภาพ รูแบบของการดูแลรักษาสุขภาพตลอดจนยา อุปกรณ์หรือเครื่องมือต่างๆ รวมไปถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้การดูแลรักษาสุขภาพและผู้รับ

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2535) เสนอแนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยในสังคมไทย โดยแบ่งแนวคิดออกเป็น 4 แนวคิด ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องธาตุ สุขภาพและความเจ็บป่วย แนวคิดไทยในเรื่องธาตุนี้ถือว่าสุขภาพดีเป็นผลลัพธ์จากดุลยภาพแห่งธาตุทั้ง 4 ความผิดปกติที่เกิดขึ้นกับระบบร่างกายต้องมีสาเหตุจากการสูญเสียสมดุลของธาตุ การเยียวยาจึงมุ่งไปที่การปรับให้เกิดภาวะสมดุลของธาตุ

ธาตุทั้ง 4 ตามแนวคิดไทยมีดังนี้

ธาตุดิน หมายถึง องค์ประกอบในส่วนที่เป็นเค้าโครงร่าง มีคุณลักษณะค่อนไปทางแข็ง คงตัว อยู่นิ่ง สุขุม (ไม่ร้อนไม่เย็น) เป็นองค์ประกอบที่ทำให้องค์ประกอบรูปร่างอยู่ได้ในร่างกายมนุษย์หมายถึง อวัยวะต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นรูปร่างกายมนุษย์

ธาตุน้ำ หมายถึง องค์ประกอบที่มีลักษณะเหลว มีคุณสมบัติที่ซึมซาบแทรกตัวไปได้ดีทำให้อ่อนตัวเป็นตัวกลางทำให้สิ่งต่างๆ ไหลเวียน

ธาตุลม หมายถึง องค์ประกอบที่มีลักษณะเป็นพลังขับดันในระบบ ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวหมุนเวียนของสิ่งต่างๆ

ธาตุไฟ หมายถึง พลังที่ให้ความอบอุ่น ความร้อนมีคุณลักษณะที่เผาไหม้และย่อยสลาย

ตามแนวคิดเรื่องธาตุนี้ ถือว่ามูลเหตุของโรคหรือสาเหตุที่ทำให้ธาตุต่างๆ เกิดการวิปริตแปรปรวน จนเกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้นนั้นมีมูลเหตุ 12 ประการดังนี้

อาหาร กินมากไปหรือน้อยเกินไป กินอาหารบูดเสีย กินอาหารที่ไม่เคยกิน

อิริยาบถ อิริยาบถทั้ง 4 คืน ยืน เดิน นั่ง นอน ไม่ได้สมดุลกัน

อาการร้อน

อากาศเย็น

อดนอน

อดข้าว

อดน้ำ

การกลั้นอุจจาระ

การกลั้นปัสสาวะ

ทำงานเกินกำลัง

ความเศร้าโศกเสียใจ

โทสะมาก

การรักษาความเจ็บป่วยตามแนวคิดเรื่องธาตุนั้นมุ่งที่การปรับให้เกิดภาวะสมดุลขึ้น แนวคิดเรื่องธาตุจะจำแนกสรรพสิ่งซึ่งเป็นสมุนไพรออกเป็นหมวดหมู่ ซึ่งมีคุณสมบัติเฉพาะเพื่อกระทำต่อการแปรปรวนของธาตุใดธาตุหนึ่ง สมุนไพรจะจำแนกเป็นรสต่างๆ 9 รส ซึ่งมีสรรพคุณต่างกัน ดังนี้

รสฝาด มีฤทธิ์สมาน

รสหวาน ซึมซาบไปตามเนื้อ ให้กำลังงาน

รสเมาเบื่อ แก้พิษ

รสขม แก้ทางโลหิต

รสเผ็ดร้อน แก้ลมขับลม

รสมัน แก้เส้นเอ็น แก้เคล็ดขัดยอก

รสหอมเย็น ทำให้ชื่นใจ บำรุงกำลัง

รสเค็ม ซึมซาบตามเนื้อ รักษาเนื้อ

รสเปรี้ยว กัดเสมหะ

จากการศึกษาของ Marjorie A. Muecke ซึ่งแปลโดย ลภาพรรณ พันธพิพัฒน์ (2535) เรื่องโรคลมของชาวเหนือกับการแพทย์แผนปัจจุบัน ระบุว่าในทฤษฎีเรื่องธาตุของไทยโบราณกล่าวว่า ธาตุที่เป็นสาเหตุประกอบของอาการต่างๆ ก็คือธาตุลม เชื่อกันว่าคนเป็นโรคลม เพราะมีลมในร่างกายมากเกินไปหรือน้อยเกินไปหรือลมเกิดอัดแน่นติดขัด ชาวเหนือรับรู้ว่ามนุษย์ประกอบด้วยธาตุหลักทั้ง 4 คือ

ดิน ซึ่งแข็ง เช่นผม เล็บ กระดูก

น้ำ ธาตุซึ่งเป็นเนื้อเดียวกัน เช่นเลือด น้ำดี

ไฟ ธาตุซึ่งให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย และช่วยการย่อยอาหาร

ลม ธาตุซึ่งให้พลังและก่อให้เกิดความเคลื่อนไหว เช่นการหายใจ

2. แนวคิดเรื่องไสยศาสตร์กับความเจ็บป่วย (โกมาตร 2535) คำว่าไสยศาสตร์ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายว่า ตำราทางไสย วิชาทางไสย โดยให้ความหมายของคำว่า "ไสย" ว่าลัทธิอันเนื่องมาจากเวทมนต์คาถาซึ่งได้มาจากพราหมณ์ พระยาอนุมานราชธน ได้ให้ความหมายคำว่า "ไสยศาสตร์" ว่าหมายถึง ความเชื่อด้วยความรู้สึกเกรงขาม ในสิ่งที่เข้าใจว่าอยู่เหนือธรรมชาติ หรือสิ่งลึกลับอันไม่สามารถจะทราบได้ด้วยเหตุผลตามหลักวิชาวิทยาศาสตร์ และสิ่งนั้นอาจให้ดีหรือให้ร้ายแก่ผู้ที่เชื่อก็ได้

แนวคิดเรื่องผีหรืออำนาจนอกเหนือธรรมชาติในวัฒนธรรมไทย อาจจำแนกออกได้เป็น 3 ลักษณะใหญ่ๆ คือ

2.1 แนวคิดที่ถือว่าผีเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาหรือปกป้องคุ้มครองสิ่งต่างๆ อยู่ในธรรมชาติ ผีเหล่านี้จัดเป็นผีดีซึ่งมักมีที่อยู่อาศัยประจำอันเป็นถิ่นที่ท่านทำหน้าที่ปกปักรักษาอยู่และมักมีชื่อเรียกตามลักษณะท้องถิ่นที่ท่านสิงสถิตอยู่เช่น เจ้าที่ เจ้าป่า รุกขเทวดา แม่โพสพ แม่ย่านาง ผีฟ้า ผีป่า ผีดง ผีตาแฮก ผีเหล่านี้มีลักษณะกึ่งเทพทำหน้าที่คุ้มครองดูแลเฉพาะในท้องถิ่นที่ท่านอาศัยอยู่ในบรรดาผีทั้งหมายเหล่านี้ มีผีฟ้าหรือพญาแถนซึ่งถือว่าเป็นใหญ่กว่าผีอื่นใดทั้งหมด

2.2 แนวคิดที่ถือว่าผีเป็นวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ยังคงมีอำนาจในการควบคุมดูแลสิ่งต่างๆ และให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้ ผีเหล่านี้ได้แก่ ผีบรรพบุรุษต่างๆ มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น เช่น ผีปู่ตาในภาคอีสาน ผีปู่ย่าในภาคเหนือ ผีปู่ย่าตายายในภาคกลาง ผีตายายในภาคใต้ ผีเหล่านี้มีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของชุมชน

2.3 แนวคิดว่าผีเป็นวิญญาณร้ายที่คอยให้โทษภัยแก่มนุษย์ ส่วนใหญ่มักเป็นผีไม่มีหลักแหล่งที่แน่นอน บางชนิดเป็นผีร้ายที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ผีโป่ง ผีกองกอย บางชนิดเกิดจากผู้ที่เรียนวิชาด้านคุณไสยแล้วไม่สามารถรักษาวิชานั้นๆ ไว้ได้ หรือกระทำผิดต่อข้อห้ามที่กำหนดไว้ทำให้ต้องเป็นผีร้าย เช่น ผีปอบ ผีห่าก้อม

แนวคิดเรื่องผีนี้ทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องไปตามกฎเกณฑ์ที่ศักดิ์สิทธิ์หรือจารีตครรลอง ความเจ็บป่วยหรือภัยพิบัติที่เกิดขึ้นเป็นผลจากการที่มนุษย์ล่วงละเมิดต่อธรรมชาติ หรือจารีตประเพณีอันมีผลให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักษ์รักษาทำการลงโทษแก่มนุษย์ การเยียวยาหรือแก้ไขภาวะนั้นๆ มนุษย์จะต้องขอขมาหรือเซ่นไหว้เอาใจผี เพื่อให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์นั้นยอมยกโทษ สำหรับผีประเภทที่สามจะต้องแก้ไขโดยการปราบหรือกำราบด้วยวิธีที่รุนแรง เพื่อปราบปรามหรือขับไล่ผีที่มารังควาน แนวคิดประการหลังนี้เป็นทรรศนะที่ได้รับจากศาสนาพราหมณ์

3. แนวคิดเรื่องโหราศาสตร์ เคราะห์กรรม กับความเจ็บป่วย (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์,2535) วิถีการเปลี่ยนแปลงมนุษย์ถือได้ว่าสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีโคจรของดวงดาวในจักรราศรี แนวคิดทางโหราศาสตร์จึงถือได้ว่าความเจ็บป่วยเป็นเคราะห์ที่เกิดขึ้น เมื่อวิถีการดำเนินไปของชีวิตได้บรรลุถึงจุดที่ชะตากรรมกำหนดไว้ ความเจ็บป่วยหรือเคราะห์กรรมนี้จึงอาจทำนายทายทักล่วงหน้าได้ด้วยการพยากรณ์ตามวิธีแห่งโหราศาสตร์ แนวคิดทาง

โหราศาสตร์ได้กำหนดพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ไว้ เพื่อปรับเปลี่ยนเคราะห์กรรมหรือผ่อนหนักให้เป็นเบาได้

ปรากฏการณ์ที่ถือว่าเป็นกลางหรือนิมิตนั้น โดยส่วนใหญ่จะเป็นสิ่งที่ไม่ใคร่เกิดขึ้นตามปกติเท่าใด แต่เป็นสิ่งแปลกๆ ที่อธิบายหาสาเหตุไม่ได้เช่นสัตว์ต่างๆ อาทิ โค กา สุนัข หรือไก่ ร้องหรือเห่าหอนในยามวิกาล ฟ้าผ่าเรือนหรือมีอุกาบาตตก ต้นไม้ล้มทับบ้าน ชาวบ้านไทยถือเป็นลางหรือนิมิตที่ผู้ประสบเหตุการณ์จะต้องไปดูตำราเพื่อให้ทราบถึงเคราะห์กรรมและดำเนินการสะเดาะเคราะห์เสียแต่เนิ่นๆ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดเหตุร้ายหรือเจ็บป่วยขึ้น

แนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยทั้งในส่วนที่เป็นแนวคิดเรื่องธาตุ แนวคิดเรื่องโหราศาสตร์ หรือแม้แต่แนวคิดเรื่องไสยศาสตร์นั้นจะมีการผสมกลมกลืนกันอยู่ในกระบวนการบำบัดรักษาผู้ป่วยอย่างที่ไม่ได้แยกขาดไปจากกัน

แนวคิดวัฒนธรรมสุขภาพแบบชาวบ้าน

ลือชัย ศรีเงินยวง (2534) ได้เสนอแนะแนวคิดวัฒนธรรมสุขภาพแบบชาวบ้านไว้ว่า การทำความเข้าใจเรื่องระบบการแพทย์ว่าด้วยการดูแลรักษาสุขภาพแบบชาวบ้านนั้น Arthur Klienman จิตแพทย์และนักมานุษยวิทยา ชาวอเมริกันเสนอแนวคิดว่าด้วยระบบการดูแลรักษาสุขภาพว่าการป่วย การตอบสนองต่ออาการป่วย การที่บุคคลเคยเผชิญและจัดการกับการป่วยตลอดจนสถาบันทางสังคมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการป่วยนั้นๆ ของทุกๆ วัฒนธรรม ล้วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นระบบ ความเป็นระบบของการดูแลรักษาสุขภาพจำเป็นจะต้องมองผ่านแบบแผนรวมของความคิด ความเชื่อและพฤติกรรมของคนในกลุ่มสังคมและวัฒนธรรมหนึ่งๆ โดยระบบการดูแลรักษาสุขภาพมิใช่สิ่งที่ดำรงอยู่จริงภายนอก หากแต่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในระบบคิดของคนในสังคม ซึ่งแสดงออกด้วยพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนร่วม ระบบการดูแลรักษาสุขภาพมีลักษณะเป็นทั้งผลและเงื่อนไขของการที่คนในกลุ่ม สังคม วัฒนธรรมหนึ่งๆ จะมีการตอบสนองต่อปัญหาความจริงที่ว่าด้วยความเจ็บไข้ได้ป่วยหรือความจริงที่ว่าด้วยระบบการดูแลรักษาสุขภาพ จึงเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ ตีความ ผ่านกลไกการทำงานของบรรทัดฐาน ความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งแตกต่างกันตามกลุ่มสังคม ครอบครัวและในระดับบุคคล Klienman กล่าวว่าปัจจัยทางสังคมต่างๆ เช่น การศึกษา ความเชื่อทางศาสนา การมีวัฒนธรรมย่อย อาชีพและการต่างกลุ่มสังคม ล้วนมีอิทธิพลต่อการรับรู้และพฤติกรรมการจัดการกับปัญหาความเจ็บป่วย ซึ่งอาจแตกต่างกันได้แม้ภายในท้องถิ่นเดียวกันและแม้ภายใต้ระบบการดูแลสุขภาพระบบเดียวกันการดำรงอยู่ของระบบการดูแลรักษาสุขภาพของสังคมคือท้องถิ่นหนึ่งๆ อาจมีหลายลักษณะในสังคมที่มีเงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรม เช่น ความเชื่อ โลกทัศน์และโครงสร้างสังคมที่เป็นเอกภาพ ระบบการดูแลรักษาที่สะท้อนผ่านระบบวิธีคิดและการกระทำของบุคคลในสังคม อาจมีความคล้ายคลึงสูง เช่น หมู่บ้านเล็กๆ อยู่ในชุมชนห่างไกล ขณะที่สังคมขนาดใหญ่มีความทันสมัยและมีพหุลักษณะกันสูง เช่น สังคมเมือง โลกแห่งความเป็นจริงของบุคคลและกลุ่มบุคคลในสังคมแบบนี้จะแตกต่างกันได้มากมายนั้นหมายถึงความจริงว่าด้วยความเจ็บไข้ได้ป่วยของแต่ละ

บุคคล แต่ละสังคมจะแตกต่างกันได้มาก ระบบการดูแลรักษาสุขภาพจึงเต็มไปด้วยความหลากหลายแตกต่างโดยอาจอยู่ร่วมกันอย่างผสมกลมกลืนหรือขัดแย้งกัน

กล่าวโดยสรุประบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรม ที่เป็นเอกภาพมีคุณค่าในตัวเอง และเป็นฐานรากในการกำหนดความจริงที่ว่าด้วยความเจ็บไข้ได้ป่วย อย่างไรก็ตามความจริงที่ว่าด้วยความเจ็บไข้ได้ป่วยแบบชาวบ้านก็ถูกกระทบและถูกนำไปผสมผสานเข้าไปในระบบคิดของชาวบ้าน ด้วยส่วนประกอบอีก 2 ส่วน คือส่วนของวิชาชีพ และส่วนของการแพทย์แบบพื้นบ้าน โดยแต่ละส่วนจะมีบทบาทและระบบความสัมพันธ์ในกระบวนการการรักษาที่แยกจากกัน ขณะเดียวกันแต่ละส่วนก็สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ทฤษฎีการดูแลสุขภาพตนเองของโอเรม

ในด้านการดูแลสุขภาพตนเองนั้นต้องมีความสอดคล้องกับแนวคิดของบริการสุขภาพในปัจจุบันที่มุ่งให้ประชาชนได้พึ่งพาตนเอง ในทฤษฎีการดูแลสุขภาพตนเองของโอเรม (สมจิต 2533: 127-153) การดูแลสุขภาพตนเองเป็นเรื่องของธรรมชาติและเป็นพฤติกรรมที่เรียนรู้ภายใต้ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ของชนแต่ละกลุ่ม แนวคิดของโอเรม การดูแลตนเองเป็นพฤติกรรมที่จงใจและมีเป้าหมายประกอบด้วย 2 ระยะ คือ

1. เป็นระยะของการพิจารณาและตัดสินใจ ซึ่งนำไปสู่การกระทำ บุคคลสามารถดูแลสุขภาพตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ จะต้องมีความรู้เกี่ยวกับตนเองและสิ่งแวดล้อม และจะต้องเห็นด้วยว่าสิ่งที่กระทำนั้นๆ เหมาะสม จึงต้องมีความรู้ก่อนว่าสิ่งที่ต้องกระทำนั้นจะมีประสิทธิภาพและให้ผลตามที่ต้องการ ดังนั้นการดูแลตนเองจึงต้องมีความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์และสภาวการณ์ทั้งภายในและภายนอก ความรู้ที่จะช่วยในการสังเกต การให้ความหมายของสิ่งที่สังเกตพบมอบเห็นความสัมพันธ์ของความหมายของเหตุการณ์กับสิ่งที่ต้องกระทำ จึงจะสามารถพิจารณาตัดสินใจกระทำ

2. เป็นการกระทำและผลของการกระทำ การกระทำต้องมีเป้าหมาย การตั้งเป้าหมายมีความสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ เพื่อดูแลตนเอง เพราะเป็นตัวกำหนดการเลือกกิจกรรม ที่กระทำและเป็นเกณฑ์ที่จะใช้ในการติดตามผลของการปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ในการดูแลสุขภาพตนเอง บุคคลจะตั้งคำถามว่า ตนเองจะดำเนินอย่างไรเพื่อจะได้กระทำกิจกรรมการดูแลตนเองตามที่ได้เลือก จะกระทำอะไรบ้าง ต้องการแหล่งประโยชน์อะไรบ้าง ตนเองมีแหล่งประโยชน์เหล่านั้นหรือไม่ จะกระทำได้ถูกต้องและมีประสิทธิภาพหรือไม่ และจะต้องกระทำนานเท่าใด การที่ต้องกระทำการดูแลตนเองนั้นจะขัดขวางต่อกิจกรรมอื่นๆ ในชีวิตหรือไม่ จะทราบได้อย่างไรว่ากระทำได้ถูกต้อง และถ้าต้องการความช่วยเหลือมีใครช่วยได้บ้าง

แนวคิดการดูแลสุขภาพตนเองของโอเรม อยู่บนพื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับคนว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถในการเรียนรู้ สามารถตัดสินใจและพัฒนาความสามารถที่จะกระทำ กิจกรรมต่างๆ เพื่อไปสู่เป้าหมาย

ความต้องการดูแลตนเองทั้งหมด โอเรมกล่าวว่าเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความรู้ที่มีหลักเกณฑ์สอดคล้องกับองค์ประกอบของบุคคลทั้งสภาพแวดล้อม ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมซึ่งเมื่อกระทำไปแล้วจะมีส่วนช่วยในการรักษาไว้ซึ่งชีวิต ส่งเสริมสุขภาพและสวัสดิภาพของบุคคล ความต้องการดูแลตนเองทั้งหมดหมายถึงกิจกรรมการดูแลตบเองที่จำเป็น ซึ่งโอเรมแบ่งการดูแลตนเองที่จำเป็นออกเป็น 3 อย่างคือ การดูแลตนเองที่จำเป็นโดยทั่วไป การดูแลตนเองที่จำเป็นตามระยะพัฒนาการและการดูแลตนเองที่จำเป็นในภาวะเจ็บป่วยหรือมีความพิการเกิดขึ้น

ความสามารถในการดูแลตนเองมี 3 ระดับคือ

1.ความสามารถที่จะตรวจสอบสถานการณ์และองค์ประกอบในตนเองและสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ สำหรับการดูแลตนเอง

2.ตัดสินใจเกี่ยวกับสิ่งที่สามารถจะกระทำเพื่อสนองตอบต่อความต้องการในการดูแลตนเองที่จำเป็น

3. ปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ เพื่อสนองตอบต่อความต้องการการดูแลตนเองที่จำเป็น

กล่าวโดยสรุปทฤษฎีการดูแลตนเองของโอเรมเป็นทฤษฎีที่ต้องให้บริการกับประชาชนในด้านการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การรักษาพยาบาลและการฟื้นฟูสมรรถภาพ บุคลากรสาธารณสุขจึงควรมีแนวคิดในการดูแลตนเอง ที่พยายามผสมผสานวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ากับความเชื่อ สังคมขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรรมของบุคคลเพื่อให้ประชาชนได้รู้จักเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างชาญฉลาดในการดูแลสุขภาพตนเอง และรู้จักปรับปรุงวิธีการดูแลตนเองที่เรียนรู้มาจากธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมของตนเองให้สอดคล้องกับภาวะสุขภาพและความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นเพื่อสุขภาพของตนเอง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตัวหมอพื้นบ้านพบว่า หมอพื้นบ้านคือบุคคลที่มีวิถีชีวิตอยู่ในหมู่บ้าน อาศัยความรู้ด้านการแพทย์แบบพื้นบ้าน ที่สืบทอดกับมาจากคนรุ่นเก่าและทรัพยากรในท้องถิ่น (รุจินาถ และคณะ 2539: 57) ประเภทและบทบาทของแพทย์พื้นบ้านมีลักษณะหลากหลาย หมอพื้นบ้านที่ยังคงมีบทบาทรักษาในปัจจุบัน ได้แก่หมอจับชีพจร หมอพระ หมอสมุนไพร หมอบีบนวด หมอเสกเป่าคาถา เช็ด แหก หมอกระดูก หมอทรง หมอดูเมื่อ หมอสะเดาะเคราะห์ หมอที่มีบทบาทมากขึ้นได้แก่หมอทรง หมอบีบนวด หมอดูเมื่อ หมอที่หมดบทบาทในการทำคลอดแบบพื้นบ้านคือหมอตำแย (บุษยมาส และคณะ 2538: 52-53) หลวงพ่อโทนแห่งวัดเชิงหวาย เป็นตัวอย่างหนึ่งในเรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้านกับการรักษาโรคเอดส์ที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพขององค์ความรู้หมอพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาแพทย์แผนไทยที่มิได้ด้วยกว่าแพทย์แผนตะวันตก แต่มีหลักการวิธีคิดทฤษฎีและโลกทัศน์ที่ต่างกันออกไป การอธิบายถึงสาเหตุของโรค อาการของโรคและวิธีรักษาจึงแตกต่างกันไปตามภูมิปัญญาของแต่ละวัฒนธรรม

(กฤษฎา 2539: 100-101) จากการศึกษาการวิจัยเกี่ยวกับผู้ป่วยที่มารับบริการจากหมอพื้นบ้าน พบว่าการเลือกใช้บริการรักษาโรคด้วยวิธีการแพทย์พื้นบ้าน ผู้มารับบริการมีทั้งผู้ป่วยที่ปรากฏอาการทางกายชัดเจนสามารถมองเห็นและรู้ได้ด้วยตนเองและผู้ป่วยที่มีอาการเจ็บป่วยที่เกิดจากความเชื่อ (ทิพย์สุดา 2536: 66) และพฤติกรรมการรักษาเยียวยาแบบพื้นบ้านจะมีเครือข่ายทางสังคมทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติ และชุมชน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อการรักษา (ประยงค์ และคณะ 2536: 21)

ความเจ็บป่วย เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปกับชีวิตมนุษย์ทุกสังคมและทุกกาลเวลาแม้จะเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่ต้องการ เพราะนำมาซึ่งความทุกข์ทรมานและบางรายถึงแก่ชีวิต มนุษย์ทุกสังคม ทุกยุคสมัย จึงได้พยายามต่อสู้ป้องกันรักษาความเจ็บป่วยที่คนในสังคมประสบ เพื่อให้คนในสังคมมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ดังนั้นพฤติกรรมในการดูแลสุขภาพ จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตในทุกสังคม ซึ่งการให้ความสำคัญต่อโรคภัยไข้เจ็บของคนในแต่ละสังคม ขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของคนในสังคมนั้น การดูแลสุขภาพมิได้เกี่ยวข้องอยู่แต่เฉพาะคนไข้กับผู้ทำการรักษาพยาบาลเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวกับปัจจัยอื่นๆ ในสังคมการแพทย์พื้นบ้านจึงนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งเนื่องจากการแพทย์แผนโบราณหรือแพทย์พื้นบ้านเป็นการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม

ส่วนที่ 3
ไข้กับจักรวาลวิทยาความเจ็บป่วยของคนกะเหรี่ยง

เรื่องเล่าของลุงขาว

ลุงขาวเป็นคนกะเหรี่ยงวัย 76 ปี ด้วยวัยชรา ทำให้เส้นผมสีดำบนศีรษะถูกแทนที่ด้วยสีขาวทั่วไปหมดทุกเส้น และริ้วร้อยที่สมวัยใบหน้ายิ้มแย้ม พร้อมเสียงหัวเราะที่ไม่ต้องเกรงว่ารอยตีนกาจะขึ้น ใบหูทั้งสองข้างได้รับการเจาะและมีด้ายสีชมพูสอดไว้ รูปร่างสัดทัดสีผิวออกจะเข้มออกจะเป็นสีผิวน้ำอ้อย เส้นเลือดตามแขนขาเห็นเด่นชัด เนื้อหนังก็เริ่มเหี่ยวย่นโตงเตงตามสภาพการกำศึกที่ยาวนาน มักจะเห็นลุงขาวสวมเสื้อซาฟารีสีเทา ติดกระดุมเพียงแค่สองเม็ดพร้อมที่จะถอดได้ทุกเมื่อหากรู้สึกร้อน นุ่งกางเกงคล้ายกางเกงสะดอแต่ขาสั้น เป็นสิ่งที่แปลกที่คนกะเหรี่ยงวัยขนาดนี้นุ่งกางเกงปกติคงต้องนุ่งโสร่งกัน ลุงขาวเป็นอดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในยุคการก่อตั้งหมู่บ้านยุคแรกๆ ยุคแรกๆ หมู่บ้านมีไม่กี่หลังคาเรือน แต่ในปัจจุบันก็เพิ่มมากขึ้นลูกหลานก็เต็มไปหมด นามสกุลที่ใช้อยู่ก็เป็นครอบครัวแรกที่ใช้นามสกุลในหมู่บ้านแห่งนี้ คนในยุคแรกๆ ส่วนใหญ่อพยพมาเนื่องจากภัยสงคราม และหาที่ทำไร่ แหล่งน้ำทีอุดมสมบรูณ์เพื่อการยังชีพ การประกอบอาชีพของคนส่วนใหญ่ก็ทำอาชีพเกษตรกรรม ปลูกข้าว ปลูกข้าวโพด

บทบาทของผู้ที่เข้ามาก่อนการดูแลสุขภาพโดยภาครัฐหรือการดูแลสุขภาพโดยการแพทย์และการสาธารณสุข เป็นอีกหนึ่งชีวิตของลุงขาวที่นอกเหนือจะอยู่ในฐานะผู้นำและยังเยียบย่ำอยู่บนพื้นที่ของชีวิต การเยียวยา ในฐานะของ “หมอสมุนไพรพื้นบ้าน” หมอผู้นี้ได้รับการถ่ายทอดจากอาจารย์ที่ข้ามมาจากฝั่งพม่าแล้วมาอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน แล้วใครสนใจก็ไปเรียนรู้เอาเอง เหตุที่สนใจก็เพราะว่าหากสักวันหนึ่งตัวเองไม่สบาย ภรรยาและลูกไม่สบายจะได้รักษาได้ไม่ต้องไปพึ่งคนอื่น ซึ่งจะทำให้เด่นชัดเจนว่าการดูแลสุขภาพตนเองจุดเริ่มต้นจะเริ่มที่ครอบครัวของตนเองก่อน ตอนแรกๆ รักษากันในครอบครัว เพิ่มมาเป็นญาติพี่น้อง พอคนรู้กันปากต่อปากก็ได้เชิญลุงขาวไปรักษาเมื่อเจ็บป่วย สิ่งไหนที่ไม่ยากเกินไปก็บอกให้ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยดูแลด้วยการใช้สมุนไพรที่มีอยู่ทั่วไปในหมู่บ้าน การต้มสมุนไพร รากไม้ ไม้ใบ ให้คนไข้กินก็ไม่ทุกคนที่จะกินแล้วหายบางคนต้องเปลี่ยนสมุนไพรสองถึงสามครั้งจึงจะหาย

ด.ช.จันทร์ ก็เป็นอีกคนหนึ่งที่ได้รับการรักษาโดยลุงขาวอาการที่เป็นไข้ตัวร้อนตลอด “ตะ-ง่า-เก่อ-เก่-บือ-เก่-ชา” เป็นไข้ได้เกือบสองวันพ่อก็หาสมุนไพรต้มให้กินแต่ก็ไม่ดีขึ้นยังมีตัวร้อน กินข้าวไม่ได้ ก็จึงพาลุงขาวมาดูให้ที่บ้านพอจับที่ข้อมือก็รู้สึกว่าไม่เป็นอะไรมาก ก็ให้รากสะเดา “ตะ-ด่อ-ฮ่าคลี่” ฝนผสม น้ำซาวข้าว “เฮ่อ-ซา-ที” แล้วดื่มวันรุ่งขึ้นลุงขาวก็ไปหาที่บ้าน ด.ช.จันทร์อีกครั้ง จับข้อมือแล้วก็บอกว่า “ดีขึ้นแล้วกินยาสักสองสามวัน” ด.ช.จันทร์ เป็นลูกของพี่ชายลุงขาว ตอนเล็กๆ เป็นคนขี้โรคเกิดมาก็ป่วยตลอด ดังนั้นจึงทำให้พ่อต้องดูแลตลอดลุงขาวซึ่งเป็นอาก็พยายามหายาสมุนไพรมาให้กิน ด้วยที่ตนเองโชคดีที่ได้เรียนหนังสือกะเหรี่ยงได้เรียนการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค ด.ช.จันทร์ เริ่มทำการรักษากับลุงขาวตั้งแต่เด็ก ในยุคนั้นยังยังไม่มีโรงพยาบาลหรือสถานีอนามัย การเดินทางจะออกจากหมู่บ้านแต่และครั้งต้องใช้

เวลาเป็นวันๆ ถ้าจะไปหาหมอก็ต้องไปหาหมอที่อีกอำเภอหนึ่ง รถที่วิ่งก็วิ่งวันละสองเที่ยวคือเที่ยวไปและเที่ยวกลับ ไปสายก็ไม่ทันรถเพราะรถจะออกจากตัวอำเภอก็ประมาณโมงเช้า ถ้าจะไปก็ต้องออกจากหมู่บ้านตั้งแต่เช้ากลับอีกทีก็เย็นเป็นเอาว่าแทบไม่ได้ทำอะไรกันเลยวันนั้น ลุงขาวจะได้พบหน้าหลานอีกครั้งก็เมื่อหลานป่วยทุกที ด.ช.จันทร์ ป่วยอีกครั้งด้วยอาการไข้ (ตะ-ง่า-เก่อ) หนาว (ต่า-เฆอ) สั่น (เตอ-เหน๊าะ) ลุงขาวก็ให้หาสมุนไพรต้มให้กิน วันรุ่งขึ้นก็มาจับข้อมือแล้วปรากฏว่าไม่ดีขึ้นจึงเปลี่ยน สมุนไพรชนิดใหม่ให้กิน อาการที่ด.ช.จันทร์ก็แย่ลงการรักษาของลุงขาวก็ไม่ดีขึ้น จึงบอกให้พ่อว่าอาการแย่นะเด็กเสียขวัญ ขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัวแล้ว ตั้งทำพิธีเรียกขวัญ อาการก็ดีขึ้น

ขั้นตอนการวินิจฉัยโรคของลุงขาวเมื่อไม่สบาย

ใช้การจับบริเวณข้อมือที่มีความรู้สึกว่ามีการไหลของเลือด ซึ่งในทางการแพทย์เรียกว่า “ชีพจร” ทั้งข้อมือซ้ายและข้อมือขวาขวาเพื่อประเมินว่าเป็นมากน้อยโดยมีความหมายดังนี้

1.มือขวา เป็นมือที่เป็นของเจ้าของหรือของตนเอง

2.มือซ้าย เป็นมือที่เป็นของคนอื่นหรือถูกกระทำโดยคนอื่น

3.การจับที่มีความรู้สึกอย่างต่อเนื่อง หมายถึง “ไม่เป็นไรสบายดี”

4.การจับที่มีความรู้สึกบ้างหายไป แล้วรู้สึกอีกครั้ง หมายถึง “ต้องรีบกินยา”

5.การจับที่มีความไม่ค่อยรู้สึกหรือรู้สึกช้าๆ หมายถึง “อาการแย่ต้องรีบกินยาและอาจไม่รอด”

การแปลผลการจับข้อมือทั้งซ้ายและข้อมือขวา

ซ้าย ดี ขวาไม่ดี ไม่สบาย สภาพตัวเราดูแลไม่ได้ต้องใช้ยาช่วย

ซ้ายไม่ดี ขวาดี อาจเป็นโรคภัยหรืออะไรที่มาทำร้ายแต่ร่างกายสู้ได้ไม่มีปัญหาของเราดี

ซ้ายไม่ดี ขวาไม่ดี ป่วย เสียขวัญ ได้รับการกระทำจากภายนอก และร่างกายไม่พร้อมที่จะสู้

หรือสู้ไม่ไหว ต้องกินยา เรียกขวัญ

ซ้ายดี ขวาดี ไม่เป็นไร สบายดี

ลุงขาว เป็นหมอสมุนไพรนักเขียนได้จดบันไข้ต่างๆ วิธีการรักษาไว้ในหนังสือที่ดูแล้วกระดาษก็เริ่มเปื่อย ขาดหวิ่น บ้างก็เป็นเศษกระดาษ บ้างก็เป็นด้านหลังปฏิทินเก่าๆ

สำหรับเรื่องไข้แล้วลุงขาวได้มีการแยกประเภทของไข้และวิธีการรักษาไว้ดังนี้

1.ไข้หนาวสั่นตัวร้อนตลอดเวลา

(ตะ-ง่า-เก่อ-เก่-บือ-เก่-ชา)

2.ไข้ที่มีอาการเกร็ง

(ตะ-ง่า-เก่อ-ตะ-ปิ-จือ-ตะ-ปิ-เค๊ะ)

3.ไข้ไม่มีเหงื่อออกร้อนตลอดเวลา

(ตะ-ง่า-เก่อ-กะ-เบอ-ตะ-เทอ-เบะ)

4.ไข้ครั่นเนื้อครั่นตัว

(ตะ-ง่า-เก่อ-ตะ-โพ-บ้า)

5.ไข้ร้อนใน

(ตะ-ง่า-เก่อ-ส่า-โก่-อู)

6.ไข้เหงื่อแตกมาก ๆ

(ตะ-ง่า-เก่อ-กะ-เป่อ-ท่อ-อา-ตะ-เชอ)

7.ไข้แล้วอวกกินข้าวไม่ได้

(ตะ-ง่า-เก่อ-บั่วะ-อ้อ-หมี่-ตะ-เคอ-บะ)

8.ไข้ ปากแห้ง

(ตะ-ง่า-เก่อ-ตะ-เคอ-เค-ซี)

9.ไข้ กระหายน้ำคอแห้ง

(ตะ-ง่า-เก่อ-ซา-อ้อ-ที-ซอ-โก่-อู)

10.ไข้เรื้อรังเป็น ๆ หาย ๆ

(ตะ-ง่า-เก่อ-ตะ-เซ)

11.ไข้ไม่ทราบสาเหตุ

(ตะ-ง่า-เก่อ)

12.ไข้เจ็บคอกลืนน้ำลายเจ็บคอ

(ตะ-ง่า-เก่อ-ก่อ-ยู่-ปู่-ชา-ลู่-ที-ตะ-เหน่อ-บ่า)

13.ไข้หวัด

(ตะ-ง่า-เก่อ-ต้า-ตะ-มื้อ)

14.เด็กเป็นไข้ เกร็ง

(ตะ-ง่า-เก่อ-ต้า-ซา-โป-ซ่า)

การดูเมื่อ (กะ-ล่า-ก่า-ตะ)

การดูเมื่อเพื่อหาสาเหตุของการป่วยไข้ว่าเกิดจากอะไร เพื่อการรักษาให้ถูกต้องกับสาเหตุการเจ็บป่วย เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อว่าการรักษาจะไม่หายหรือดีขึ้นไม่ทราบสาเหตุการเจ็บป่วยที่ชัดเจน การดูเมื่อมีหลายวิธีดังนี้

1.การดูเมื่อโดยใช้กระดูกไก่ 1 คู่ (ก้า-ต้า-เลอ-ซอ-คี) จะเป็นการดูจากกระดูกไก่ที่ใช้ในพิธีเรียกขวัญ ก่อนทำต้องท่องคาถาเป่ากระดูกไก่ทั้งคู่ แล้วจึงใช้มีดขูดจนเห็นกระดูกไก่จนเข้าเนื้อกระดูกไก่เป็นรูทั้งคู่แล้วเทียบกัน โดยใช้ไม้ที่เหลาเล็กๆ พอเสียบเข้าไปในรูกระดูกไก่ได้แล้วเปรียบเทียบไม้ที่เสียบ ข้างซ้ายต่ำกว่าแสดงว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้น อาการเจ็บจะทุเลาลงแต่ไม่ดีขึ้นมากนัก

ข้างซ้ายสูงกว่าแสดงว่าจะมีโชคดี การเจ็บป่วยก็หายเร็วขึ้น

2.การดูเมื่อด้วยโดยวิธีการหักตอก (ก่า-เซ-เด) ต้องวัดตอกออกมายาวขนาด 3 กำมือกับอีก 3 มือ จากนั้น ก็อธิษฐานถึงสิ่งที่ต้องการทราบแล้วทำการเสี่ยงทาย โดยหักตอกแล้วผลออกมาเป็นเลขคู่หรือเลขคี่ โดยทำการเสี่ยงท้ายว่าเกิดจากผีตนใด พอได้แล้วก็ทำนายต่อว่าต้องเลี้ยงด้วยอะไร จำนวนเท่าไหร่ หากเมื่อประกอบพิธีเซ่นไหว้แล้วไม่หายก็ต้องมาดูเมื่อ อีก

3.การดูเมื่อโดยการใช้ขนเม่น จำนวนหนึ่งแล้วแบ่งออกเป็นกองๆ สามกอง แล้วนับแต่ละกองทีละห้าเหลือทำไหร่ก็แยกไว้แล้วนำเศษที่เหลือมารวมกัน ความหมายของจำนวนเส้นที่เหลือมีดังนี้

1 หมายถึง เมื่อไปป่าจะพบสิ่งของหรือสัตว์หรืออาจไม่พบก็ได้ ไม่แน่นอน

2 หมายถึง ไม่พบสิ่งของหรือของที่ต้องการไม่เหลือแล้ว

3 หมายถึง สิ่งที่ต้องการอยู่ไกลมาก ไปหาจะไม่พบ

4 หมายถึง สิ่งที่ต้องการมีเหลืออยู่ แต่จะหาไม่พบเนื่องจากมีอะไรบังตา

5 หมายถึง จะได้พบสิ่งที่ต้องการ และจะได้กลับมา

6 หมายถึง จะได้พบสิ่งที่ต้องการแต่ไม่ทราบว่าจะได้มาเป็นของเราหรือไม่

7 หมายถึง สิ่งที่ต้องการนั้นไม่มี

8 หมายถึง จะได้สิ่งของที่ต้องการโดยไม่ได้ลงทุน

ดังจะเห็นได้ว่าตั้งแต่การวินิจฉัยโรคของลุงขาวจากการจับข้อมือซ้ายและข้อมือขวาขวาเพื่อประเมินว่าเป็นมากน้อย การใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโดยการรักษา ด้วยอาการที่แตกต่าง

กันก็ใช้สมุนไพรต่างชนิดกัน ผนวกการวินิจฉัยด้วยการเสี่ยงทายว่าเกิดจากสาเหตุใดเป็นสิ่งที่ช่วยตอกย้ำว่าการรักษา หรือการดูแลสุขภาพน่าจะประสบความสำเร็จ จากการประเมินถึงสาเหตุการเจ็บป่วย ผู้ป่วยและบุคคลรอบข้างยังมีผลต่อการการประเมินว่าเป็นโรคอะไรเกี่ยวกับระบบอะไร ซึ่ง Chrisman เรียกว่าการจัดประเภทการเจ็บป่วย (illness category) ตามระบบวัฒนธรรมโดยบุคคลเก็บสะสม ความรู้ประสบการณ์ เกี่ยวกับประเภทของการเจ็บป่วยไว้ตั้งแต่วัยเด็ก

พิธีกรรมของคนกะเหรี่ยง

กะเหรี่ยงนับถือผี มีความเชื่อเรื่องของวิญญาณ การเจ็บป่วย การไม่สบายที่เกิดขึ้นเป็นการแสดงซึ่งอำนาจของผี โดยที่พระเจ้าก็ยังเป็นสิ่งที่วนเวียนอยู่ในวัฏจักรความคิดของคนกะเหรี่ยงแต่ไม่ได้มีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวันของคนกะเหรี่ยง แต่ผี หรือวิญญาณเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดอันตรายประสบเคราะห์กรรมต่างๆ ต้องมีการเซ่นไหว้ ความเชื่อเรื่องขวัญที่สามารถออกจากร่างการและเป็นสาเหตุของการเจ็บป่วยหรือเสียชีวิตได้ ดังนั้นจึงต้องมีพิธีกรรมเพื่อให้ขวัญกลับมาสู่เจ้าของ เพื่อให้หายจากการเจ็บป่วยนั้นๆ

พิธีกรรมของคนกะเหรี่ยงที่มีความเชื่อเรื่องวิญญาณและผีของเล่าผ่านพิธีที่เกิดขึ้นกับน้องภูซึ่งเป็นหลานของลุงขาวที่ ได้ทำพิธีเรียกขวัญถึง 3 ครั้ง น้องภูเกิดมาตั้งแต่เด็กก็ได้รับการผูกข้อไม้ข้อมือโดยผู้ใหญ่ในหมู่บ้านการการเรียกขวัญต้องมีการสงเคราะห์ก่อนเพราะเชื่อว่าถึงแม้จะเกิดมาเป็นเด็กที่บริสุทธิ์ไม่ได้ไปทำอะไรใคร แต่จะมีเคราะห์กรรมเป็นสิ่งที่ไม่ดีติดตัวมาดังนั้นก่อนจะมัดมือก็ต้องส่งเคราะห์ก่อน พอส่งเคราะห์เสร็จก็จะทำพิธีเรียกขวัญเด็กที่เกิดใหม่จะต้องทำพิธีเรียกขวัญ เพราะไม่เช่นนั้นจะไม่สบาย บางทีก็ร้องให้ไม่ยอมหยุด หลังจากการเรียกขวัญก็จะเป็นการมัดมือ การทำพิธีทั้งหมดจะมีแม่หมอประกอบพิธีตลอด

สำหรับน้องภูแล้วการทำพิธีในครั้งที่ 1 เสร็จสิ้นแม่หมอก็มาบอกกับพ่อเม่น้องภูว่าการเรียกขวัญครั้งนี้ไม่ค่อยดีนะ เพราะว่าหมูที่ใช้ในการเซ่นไหว้ไม่สุก แต่ว่าการเสี่ยงทายที่เกิดขึ้นขวัญก็มาอยู่กับน้องภูแล้ว สำหรับในครั้งที่ 2 การเสี่ยงท้ายโดยการจุดไฟที่เส้นด้ายไม่ไม่สำเร็จสักที ก็หาสาเหตุกันอยู่นานปรากฏว่าเงินที่ใส่ในขันตั้งไม่ครบแต่พอใส่เงินให้ครบตามจำนวนการเสี่ยงทายก็ว่าขวัญมาอยู่กับเนื้อกับตัวแล้ว แต่พ่อแม่ก็รู้สึกไม่สบายใจว่าอันที่จริงไม่น่าจะเป็นปัญหาจึงอยากที่จะทำพิธีใหม่ จึงได้ทำพิธีมัดมือขึ้นในวันที่น้องภูอายุครบ 14 ปีก็ถือเป็นการทำบุญในวันเกิดขับไล่สิ่งไม่ดีไม่งามออกจากน้องภูออกไปให้หมด

คำถามที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากที่รู้ว่าน้องภูต้องเรียกขวัญถึงสามครั้งในระหว่างนั้นมันมีอะไรเกิดขึ้นบ้าง แล้วตกลงน้องภูเป็นไข้หรือเปล่า น้องภูเป็นเด็กยุคใหม่ที่ได้คลอดที่โรงพยาบาล แรกเกิดเป็นอ้วนหน้ารัก งอแงตามภาษาเด็กการเลี้ยงดูก็ไม่ได้มีพี่เลี้ยงแม่เป็นคนเลี้ยงดูอีกทั้งครอบครัวก็เป็นครอบครัวใหม่ มีฐานะที่ดีมากในหมู่บ้าน พอคลอดกลับมาที่บ้านก็เริ่มสร้างความรำคาญให้กลับพ่อแม่กลางคืนก็ไม่หลับไม่นอนร้องให้ก็จองงอแง ก็คิดกันได้ว่ากลับมาแล้วยังไม่ได้รับขวัญ ก็จัดพิธีรับขวัญพิธีก็จัดขึ้นอย่าใหญ่โตเพราะคุณตาเป็นผู้ที่ไดรับ

การนับถือของคนในหมู่บ้านไม่ใช่ใครที่ไหนก็ลุงขาวนั้นแหละ พีธีเรียกขวัญ ผูกข้อไม้ข้อมือก็ผ่านไปได้ด้วยดี แต่ตอนที่ต้องหั่นเนื่อหมูเพื่อเส้นไหว้นี่ซิหั่นก็หั่นยาก พอหั่นไปแล้วหมูก็ไม่ค่อยสุก แม่หมอก็บอกแม่น้องภูว่าการเรียกขวัญครั้งนี้ก็ยังไม่สมบรูณ์ถ้าเป็นไปได้ก็ให้หาโอกสเรียกขวัญอีกครั้ง ในวัยเด็กน้องภูก็ถือได้ว่าเป็นขาประจำของโรงพยาบาลมาโรงพยาบาล เป็นหวัดบ้าง ไม่ดูดนมบ้าง เป็นไข้บ้าง ทั้งที่คุณตาก็เป็นหมอสมุนไพรแต่ก็ไม่ได้ห้ามการมารักษาที่โรงพยาบาล ลุงขาวเคยบอกว่า “ยาของหมอโรงบาลมันดีนะหายเร็วดี ของพ่อมันหายบ่เร็ว”

มีครั้งหนึ่งตอนโตได้ประมาณ 8 เดือนอยู่ๆ ก็ตัวร้อนแม่ก็พาไปโรงพยาบาลได้เจาะเลือดหาเชื้อมาลาเรียก็ไม่เจอนานโรงพยาบาล 3 คืนหมอก็ให้กลับบ้านก็ไม่ดีขึ้นก็กลับไปโรงพยาบาลอีกแต่คราวนี้ไม่ได้นอนหมอบอกว่าไม่เป็นอะไร พ่อกับแม่ก็ไม่สบายใจนอนก็นอนโรงพยาบาลให้นำเกลือฉีดยาก็ไม่หาย ก็เลยไปหาลุงขาว ลุงขาวก็ดูเมื่อให้หลานก็ปรากฏว่าน้องภูขวัญไม่ค่อยดี พ่อแม่ชอบพาลูกออกไปไหนไกลบ้าน เด็กยังเล็กอยู่ ก็เลยมัดมือให้กับน้องภูวันสองวันอาการก็ดีขึ้น ลุงขาวเล่าว่า ตอนเด็กน้องภูขี้ร้องไห้ เวลานอนกลางคืนอยู่ดีๆ ก็ลุกตื่นมาร้องให้บางทีก็เหงื่อออกกลางคืนตัวร้อนบ้าง พ่อแม่น้องภูก็ได้ปรึกษากันว่าจะทำอย่างไร ก็เลยตกลงกันว่าจะไปฝากลูกให้มีแม่เลี้ยง ก็ให้ลูกมีแม่อีกคนลูกจะได้ไม่เจ็บได้ได้ป่วย เพราะว่าคนที่จะไปฝากก็มีหลายคนในหมู่บ้าน ไปขอให้เป็นแม่แล้วไม่ค่อยมีปัญหา

เมื่อน้องภูได้แม่ใหม่ก็ต้องมีการรับขวัญลูกจึงได้จัดพิธีผูกข้อไม้ข้อมือเรียกขวัญให้กลับน้องภูคราวนี้ก็ไม่น้อยหน้าคราวแรก งานก็จัดขึ้นที่บ้านของน้องภูเอง มีทั้งหมู อาหารคราวหวานครบตามพีธีการ แม่หมอก็เริ่มขั้นตอนการประกอบพิธี พอถึงขั้นตอนการเสี่ยงทายว่าขวัญมาเข้าเนื้อเข้าตัวหรือยัง เริ่มจุดไฟที่เส้นด้ายครั้งแรกไม่ได้ก็ต้องเริ่มพิธีกันใหม่ทำครับสามครั้งก็ไม้ได้ทั้งสามครั้งแม่หมอก็ถามว่า มีอะไรขาดเหลือในพิธีเตรียมไม่ครบหรือเปล่าปกติถ้าของทุกอย่างครบก็ไม่น่าที่จะเป็นปัญหาพอ่อแม่ก็บอกแม่หมอว่าครบทุกอย่าตามที่แม่หมอบอก แต่พอแม่หมอไปดูก็พบว่าเงินที่ขั้นตั้งไม่ครบเป็นที่น่าแปลกใจว่าเพียงแค่ใส่เงินให้ครบพีธีกรรมก็ผ่านไปได้ด้วยดี ก็ไม่มีปัญหาใดๆ เกิดขึ้น แต่แม่หมอได้กระซิบบอกแม่น้องภูว่า อย่านี้มันไม่ค่อยดีนะต้องดูแลน้องภูดีๆ ขวัญมันอ่อนยิ่งยังเด็กอยู่ไม่ได้แข็งแรงเหมือนผู้ใหม่

พอโตขึ้นเข้าโรงเรียนได้เสาร์อาทิตย์ก็เล่นกลับเพื่อนบ้างไปไร่นากับพ่อบ้างมีครั้งหนึ่งก็ๆ ไปไร่ก็พอพ่อก็ปล่อยให้เล่นตามภาษาเด็กเล่นวิ่งเล่นอยู่ทั้งวัน พอตกกลางคืนก็อยู่ดีก็ตัวร้อนขึ้นมาแม่ก็หายาลดไข้ให้กินไข้ก็ลดพอตอนเช้าก็มีไข้อีกก็ไปเจาะเลือดที่หน่วยก็ไม่เจอเชื้อ ก็พาไปตรวจที่โรงพยาบาลก่อนไปมีไข้ไปตรวจที่โรงพยาบาลก็ไม่มีหมอก็ให้กลับมาบ้าน กินยาก็อ๊วกซึม ไปหาลุงขาวก็หาสมุนไพรต้มให้อาบจะได้ขับไข้ออก แต่วันรุ่งขึ้นก็มีไข้อีกพ่อแม่ก็เริ่มไม่สบายใจ จะทำอย่าไรดี ก็สะกิดใจขึ้นมาว่าจะเป็นไปได้หรือเปล่าที่ลูกมันโดนผีความขัดแย้งเกิดขึ้นในใจทั้งที่ไม่ได้ให้ลูกไปไหนไกลหูไกลตาไม่น่าจะโดนได้ แต่ข้อนี้มันต้องได้รับการพิสูจน์จึงไปหาลุงจ่อที่ซึ่งเป็นหมอผีในหมู่บ้านลุงจ่อก็ใช้กระดูกไก่ดูเมื่อปรากฏว่าโดนผีทำ เพราะว่าไปปัสสาวะรดไม่ขอขมาเขาก่อน พ่อของน้องภูก็งงว่าที่ไหนลุงจ่อก็ถามคืนแล้วพาลูกไปที่ไหน พ่อน้องภูนึกขึ้นได้ว่าได้พาไปที่ไร่แต่ก็ปล่อยให้ลูกเล่นตามภาษาเด็นแถวนั้นก็มีการเลี้ยงผีกันทุกปี

ด้วย เป็นอันเข้าใจตรงกันว่าต้องไปเลี้ยงขอขมาผี หลังจากขอขมาน้องภูก็กลับมาเป็นน้องภูคนเดิมวิ่งเล่นตามภาษาเด็กปกติทั่วไป

ครั้งสุดท้ายของการเรียกขวัญครั้งก็คงเป็นประจวบเหมาะกับที่น้องภูจะต้องไปเรียนที่ต่างอำเภอกับวัย 14 ปีพร้อมที่จะเป็นชายอย่างเต็มชาย พ่อกับแม่ก็จัดพิธีคราวนี้ใหญ่อีกเช่นเดียวกันคราวนี้มีการส่งเคราะห์พร้อมด้วยการมัดมือ เรียกขวัญจัดว่าเป็นชุดใหม่ภาระอันหนักห่วงคงตกเป็นของแม่หม่อที่จะดำเนินพิธีกรรมทั้งหมด คราวนี้จากประสบการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นการประกอบพิธีกรรมผ่านไปได้ด้วยดีไม่มีปัญหาใดๆ เกิดขึ้น น้องภูเด็กชายที่พร้อมทั้งร่างการจิตวิญญาณที่จะสู้กับสิ่งต่างๆ ภายนอก ด้วยขวัญและกำลังใจจากหลายๆ คน และวันใดที่น้องภูกลับมาบ้าน ก่อนกลับไปเรียนก็จะได้รับการผูกข้อมือ จากลุงขาวเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้หลานชาย แต่ ณ บัดีกำลังใจนั้นก็ได้สิ้นตามชะตากรรมของอายุไปแล้ว คนที่อยู่ก็สู้ต่อไป

พิธีกรรมในชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง

การสะเดาะเคราะห์

ขันตั้ง

สิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับกาสะเดาะเคราะห์เป็นสิ่งที่หมอผู้ประกอบพิธีใช้เป็นเครื่องสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่กับตัวหมอผีและเป็นเครื่องมือที่เป็นการแสดงพลังอำนาจในการดูแลปกป้องการเชิดชูสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และค่าตอบแทนการส่งผ่านสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ซึ่งประกอบด้วย

1.ด้ายดำ
2.ด้ายขาว
3.ใบยาสูบ
4.เทียนไขที่ทำจากขี้ผึ้ง 2 เล่ม
5.ใบต้นว่า
6.ด้ายที่พันไว้สวมคอและจะมีการทาด้วยหมาก ปูนแดง เป็นช่วง

7.เงิน

ทุกอย่างจะจัดเรียงกันอยู่ในจานที่จะให้แม่หมอใช้ในการประกอบพิธี

สะตวง

เป็นเหมือนถาดที่ทำด้วยหยวกกล้วยทำเป็นสี่เหลี่ยม ใช้ไม้ไผ่เหลาเป็นแท่งเล็กๆ เสียบเป็นพื้นล่างและใช้ใบตองวางบน มุมทั้งสี่มุมจะปักด้วยไม้ไผ่ที่มีกระดาษสามเหลี่ยมติดอยู่ลักษณะคล้ายธง ภายในสะตวงประกอบไปด้วย ข้าวที่ตำให้เหนียวแล้วปั้นเป็นรูปคน ข้าวสวยและเทียนขี้ผึ้ง ข้างๆ ก็จะมีฝักส้มป่อยที่ผสมกับน้ำอยู่ในแก้ว

แก้วเล็กๆ ที่ข้างในมีฝักส้มป่อยผสมกับน้ำ

ขั้นตอนและวิธีการส่งเคราะห์

หญิงชราวัยประมาณ 70 ปี แม่หมอจากต่างหมู่บ้านที่ได้รับการเชิญมาประกอบพิธีกรรมเนื่องจากหมอภายในหมู่บ้านไม่ว่าง เริ่มด้วยการยกขันตั้งในอยู่เหนือศีรษะท่องคาถาไปด้วยหลังจากนั้นก็นำด้ายที่พันไว้ที่มีหมากแลปูนทาเอาไว้มาสวมใส่คอน้องภู และนำม้วนด้ายสีขาวไปพันกับที่ข้าวเหนียวที่ปั้นเป็นรูปคน แล้วค่อยๆ คลายด้ายขาวมาให้น้องภูที่นั่งหันหน้าไปทางบันไดประมาณเมตรกว่าๆ นำม้วนด้ายมาวางไว้ที่ในมือน้องภู แม่หมอเริ่มท่องคาถาอีกครั้งพร้อมกับหยิบแก้วที่มีฝักส้มป่อยเป่าลมลงไป 3 ครั้งหลังจากนั้นก็จุดเทียนไปเสียบไว้ในสะตวงแม่ยืนขึ้นแล้วมือซ้ายก็ถือแก้วที่ที่มีน้ำส้มป่อยและมือขาวก็ถือก้านมะพร้าวสามก้านเหมือนกับถือดาบแล้วเดินวนไปทางขวาพร้อมกับนำดาบจุ่มลงไปในน้ำส้มป่อยแล้ววนไปที่ศีรษะ สลัดน้ำใส่ตัวน้องภูทำไปเรื่อยๆ ทำจนครบ 3 รอบ แม่หมอก็จะนั่งลงข้างๆ น้องภูแล้วก็นำเทียนที่จุดอยู่

ในสะตวงมาจุดที่ด้ายเพื่อทำการทำนายว่าการส่งเคราะห์ครั้งนั้นดีหรือไม่ดีโดยการนำเทียนมาจุดที่ด้ายว่าไฟที่ด้านใดดับก่อนหรือไหม้ไปด้านไหนมากกว่ากันโดยการทำนายในครั้งนี้มีผลที่ออกมาสองลักษณะคือ หากไฟไหม้เส้นด้ายไปสะตวงแสดงว่าการส่งเคราะห์ครั้งนั้นได้ผลดีเคราะห์ออกนอกไปแล้ว แต่หากไฟไหม้เส้นด้ายไปทางน้องภูแสดงว่าการส่งเคราะห์ในครั้งนั้นไม่ดีต้องทำพิธีการส่งเคราะห์ตั้งแต่เริ่มต้นใหม่จนกว่าการทำนายว่าดีจนครบ 3 ครั้ง สำหรับหรับกรณีน้องภูมิแม่หมอต้องทำพิธีถึง 5 ครั้งจึงผลจะออกมาดีครบ 3 ครั้ง หลังจากนั้นแม่หมอก็จะนำสะตวงมามาวนรอบศีรษะ 3 รอบก็จะให้คนนำสะตวงไปวางไว้นอกบ้าน

พิธีรดน้ำมนต์

แม่หมอจะท่องคาถามือหนึ่งจะถือเทียนขี้ผึ้งหยดบนน้ำในถังน้ำส้มป่อยเพื่อทำพิธีทำน้ำมนต์ เสร็จจากนั้นก็จะใช้ขันตักน้ำมนต์ใส่มือน้องภูให้ล้างหน้าตนเองก่อนแล้วจึงราดไปที่ศีรษะแล้วจึงให้พ่อของน้องภูยกถังน้ำมนต์ราดไปที่น้องเขา พิธีนี้ใช้เวลาทำไม่นานประมาณ 10 นาทีหลังจากนั้นก็ต้องไปทำพิธีเรียกขวัญ

พิธีเรียกขวัญ

เครื่องที่ใช้ในการประกอบพิธี

1.หัวหมู 1 หัว
2.ไก่ตัวผู้ 1 ตัว ตัวเมีย 1 ตัว
3. ข้าวสุก 1 จาน
4. ลาบหมู 1 จาน
5. เหล้า 2 ขวด

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

แม่หมอจะท่องคาถาและสาวเส้นด้ายขาวจากขันตั้ง เริ่มจุดเทียนขี้ผึ้งแล้วเสียบไว้ที่ถาดหัวหมูและไก่ หลังจากนั้นก็จะเอาม้วนด้ายใส่ไว้ในมือน้องภู สำหรับปลายด้ายจะนำไปมัดเครื่องเส้นต่างๆ แม่หมอจะนำข้าว เนื้อหมูใส่ในกระบอกไม้ไผ่โดยจะท่อคาถาพร้อมทั้งนำกระบอกไม้ไผ่ไปแตะเครื่องเส้นต่างๆ หลังจากนั้นก็จะแม่หมอก็จะฉีกหมู ฉีกไก่ ข้าว มาวางไว้ในใบตองที่เตรียมไว้พร้อมกับนำด้ายที่มาพาดไว้ แล้วก็จะเริ่มทำพิธีเสี่ยงทายว่าการเรียกขวัญนั้นได้เข้ามาหรือยัง โดยการใช้เทียนมาจุดเช่นเดียวกับการส่งเคราะห์แต่การทำนายต่างกันโดยที่หากไฟที่ลุกไปทางผู้เรียกขวัญแสดงว่าขวัญมาแล้วการเสี่ยงทายจะต้องครบ 3 ครั้งถึงจะถือว่าการเรียกขวัญนั้นสำเร็จ ในการเรียกขวัญแต่ละรอบเมื่อไฟไหม้เส้นด้ายแม่หมอก็ต้องทำพิธีต่อเส้นด้ายใหม่ทุกครั้ง สำหรับการทำพิธีในครั้งนี้การเสี่ยงทายทุกครั้งขวัญมาทั้ง 3 ครั้ง หลังจากนั้นแม่จะสาวด้ายเพื่อมัดมือน้องภูโดยจะใส่ข้าวและเนื้อไว้ในอุ้งมือน้องภูไว้

พิธีมัดมือ

การมัดมือเป็นการกระทำหลังจากการเรียกขวัญ โดยเริ่มต้นมัดมือโดยแม่หมอหลังจามัดมือเสร็จก็จะนำข้างวางไว้บนศีรษะน้องภู หลังจากนั้นก็จะเป็นญาติผู้ใหม่การมัดมือนั้นจะมีการเชิญญาติหรือคนรู้จักมาร่วมมัดมือด้วย การมัดมือก็จะมีการให้เงินโดยใส่เงินไว้ที่มือผู้มัดหรือบางคนอาจเป็นเสื้อเป็นข้าวของก็มี พอมัดข้อมือเสร็จก็จะหยิบข้าวใส่ไว้บนศีรษะเหมือนกับแม่หมอเช่นกัน พอหลังเสร็จพิธีก็จะนำหัวหมูและเครื่องเส้นต่างๆ มาเลี้ยงกัน แต่ก่อนการกิน

เครื่องเส้นจะต้องให้คนที่เรียกขวัญกินก่อนทุกครั้ง หากคนเรียกขวัญเป็นเด็กการดื่มเหล้าไม่เป็น ก็ให้จิบและให้พ่อหรือแม่ช่วยดื่มแทน

ดังจะเห็นได้ว่าพิธีกรรมที่กระทำต่ออำนาจเหนือธรรมชาติในชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงนั้นมีรูปแบบที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการป่วยไข้ โดยเชื่อว่าการเจ็บป่วยหรือการเป็นโรคคือสิ่งที่ชั่วร้ายและเลวร้ายต้องมีการขจัดปัดเป่าให้พ้นออกจากร่างการ การแทนที่ของสิ่งชั่วร้าย การพบเจอสิ่งไม่ดีงามก็จะทำให้ขวัญหายไม่อยู่กับเนื้อกับตัว การส่งเคราะห์เป็นตัวแทนแห่งพฤติกรรมในการขจัดปัดเป่านำเอาสิ่งเร็วร้ายออกจากร่างกาย การทำความสะอาดร่างกายจากน้ำที่ผ่านการทำพิธีที่เรียกว่าน้ำมนต์ สิ่งเหล่านี้มีขั้นตอน มีลำดับการกระทำพิธี มักจะทำก่อนการเรียกขวัญและมัดมือ

สำหรับการเรียกขวัญในชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง มักกระทำพิธีหลังจากการเจ็บป่วยแต่เป็นลำดับหลังจากการส่งเคราะห์ การเรียกขวัญสำหรับบ้านที่ฐานะดีก็จะเลี้ยงด้วยหัวหมู และไก่ เพราะมีญาติมาก หลังจากเสร็จพิธีก็จะมีการกินเลี้ยงกัน แต่หากบ้านที่มีญาติน้อยหรือฐานะไม่ค่อยดี ก็จะเลี้ยงเพียงไก่

การมัดมือผู้ใหญ่ที่มามัดมือแต่เดิมเงินท้องไม่ค่อยมี ฐานะการเงินไม่ดีก็จะมามัดมือด้วยเสื้อผ้าทอ หรือของใช้ที่ทำขึ้น แต่ในปัจจุบันเศรษฐกิจดีขึ้นขายพืชผลได้มากขึ้น ก็ใช้เงินมาหมัดมือ แต่ก็มีบ้างที่ยังใช้ผ้าทอเพราะถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าหาเงินซื้อไม่ได้

การที่มีผู้มาร่วมมัดมือจำนวนมากๆ ก็จะแสดงถึงการได้รับคำอวยพรมากด้วยเช่นกัน หลังจากการทำพิธีเสร็จก็จะมีการกินอาหารร่วมกันจากอาหารที่นำมาเซ่นไหว้ถือว่าเป็นเวทีจะได้มาพบปะพูดคุยถามสาระทุกข์สุขดิบกัน พิธีกรรมจึงเป็นเหมือนสะพานที่จะคอยเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านอีกวิธีหนึ่ง

พระศักดา กับประสบการณ์การเจ็บไข้

พระศักดาก็เป็นอีกคนหนึ่งที่มีประสบการณ์ในการเจ็บป่วยเล่าว่าในวัยเด็กตัวเองเป็นคนขี้โรค เจ็บป่วยบ่อยๆ ในสมัยนั้นก็ไม่มีโรงพยาบาลไม่มีสถานีอนามัย เมื่อตัวเองป่วยตัวร้อน พ่อก็ไปหายามาต้มให้กินก็หาย แต่มีครั้งหนึ่งที่กินยาที่พ่อต้มให้ก็ไม่หาย พ่อก็เลยไปตามลุงขาวมาดูอาการป่วยที่บ้าน ลุงขาวก็มาจับที่ข้อมือทั้งสองข้าง แล้วก็บอกว่าเป็นไข้ธรรมดาเดียวกินยาก็หาย แต่เนื่องจากเป็นหลายวันแล้วขวัญไม่ค่อยดีต้องทำพิธีสู่ขวัญเพื่อเรียกขวัญมา โดยให้ลุงชา

ลีทำให้โดยใช้ไก่ต้ม 1 ตัวข้าวไข่ต้ม แล้วก็ด้ายมัดมือ ทำบริเวณหัวบันไดบ้าน พอเสร็จพิธีลุงชาลีก็จะมัดมือให้ แต่ไม่ได้เลี้ยงผี

พระศักดาบวชตั้งแต่อายุ 35 ปี แต่ก่อนเคยเป็น อสม.มาก่อนและเป็นคนแรกของหมู่บ้านมอเกอร์ยาง เล่าว่าในอดีตคนเจ็บไข้ได้ป่วยไม่ค่อยมากนัก ถ้าเจ็บป่วยขึ้นก็จะดูแลกันเองตามบ้าใครบ้านมันหากเป็นมากก็ไปหาหมอในหมู่บ้านก็หาสมุนไพรให้กินเพราะเมื่อก่อนยังไม่มีโรงพยาบาลหรือสถานีอนามัย การจัดยาสมุนไพรที่ให้ก็จะจัดเป็นชุดๆ แล้วให้ไปกินตอนพระเป็น อสม.ก็จะมียาที่เก็บไว้เวลาใครไม่สบายก็มาขอยาไปกิน หมอฉีดยาก็ไม่มีแต่มีครูที่อาศัยเขามาฉีดยาให้ถือว่าเขามีความรู้มากหน่อยก็เลยให้เค้ามาฉีดให้ แต่ก็มีชาวบ้านบางคนไม่สบายหลังจากไปเข้าป่ามาก็ไม่ได้มาขอยานะ เพราะเขาเชื่อว่าเกิดจากผีทำเป็นผีป่า เวลาไปตัดต้นไม้ไม่ขอผีก่อนจึงทำให้ไม่สบาย แต่ก็มีเหมือนกันที่เลี้ยงผีแล้วก็ไม่ดีขึ้นแต่ก็ไม่ได้มาหาพระนะ ไปพาหมอผู้เฒ่าในหมู่บ้านมาตรวจ พระก็เคยไปดูนะว่าเค้าตรวจอย่างไง

ลุงขาว จับที่ข้อมือคนไม่สบาย แล้วก็บอกว่าไม่เป็นไรเดี๋ยวเอาอันนี้ไปกิน เดี๋ยวก็ดีขึ้น พระสังเกตคนไข้ คนไข้กินข้าวไม่ค่อยได้ นอนอยู่ตลอดเวลา กะเหรี่ยงเวลาเจ็บป่วยหรือไม่สบายจะไม่ให้อาบน้ำ ต้องรอหายไข้ก่อนจะเช็ดตัวก็เมื่อเหงื่อออก แล้ววันรุ่งขึ้นลุงขาวก็จะมาหาที่บ้านอีกมาถามว่าเป็นอย่างไรบ้าง ในบางคนถ้ากินยาแล้วไม่ดีขึ้นจับที่ข้อมือแล้วรู้สึกว่าแย่ลงก็จะเปลี่ยนยาให้ คนที่เป็นไข้นานๆ หรือไม่หายสักทีก็จะทำพิธีเรียกขวัญ

การที่จะเลี้ยงผีหรือไม่เลี้ยงผีนั้นเกิดขึ้นจากเหตุการณ์สองเหตุการณ์ด้วยกันที่เกี่ยวข้องกับการเจ็บป่วยดังนี้

1.เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทันทีทันใด จากการเดินทาง จากการกระทำที่ไม่เหมาะสมเช่นอยู่ๆ ก็เป็นไข้สั่นขึ้นมาหลังจากไปป่า ก็ต้องไปเลี้ยงผีป่าโดยผู้เป็นไข้ หรือพี่น้องจะรู้เอง

2.เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากการดูเมื่อว่าถูกผีทำ เช่น เป็นไข้รักษาโดยกินยาสมุนไพรแล้วไม่ดีขึ้น ทำพิธีเรียกขวัญก็ไม่ดีขึ้น ก็จะใช้วิธีการดูเมื่อ หากพบว่าเป็นผีทำก็เลี้ยงผีก็จะหายแต่บ้างคนก็ไม่โดย ก็กินยาสมุนไพรต่อไป

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแบบแผนพีธีกรรมและการดูแลสุขภาพของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงสามารถสร้างแบบจำลองการเลือกการตัดสินใจการรักษาดังนี้

การเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นทันทีทันใด

เข้าป่า ผิดผี ไม่
เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์

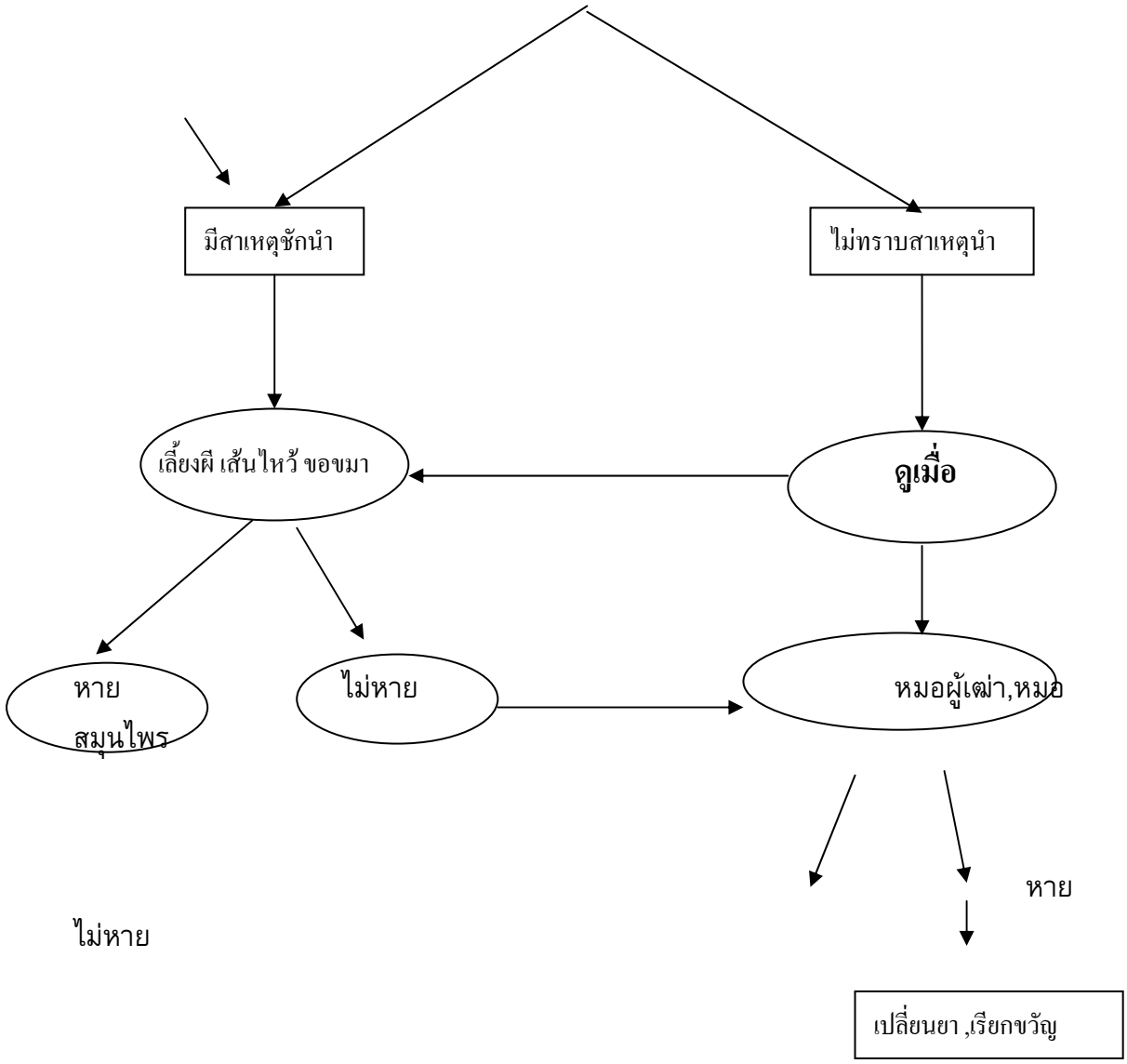

การเจ็บป่วยที่รู้จักและรู้วิธีการรักษา

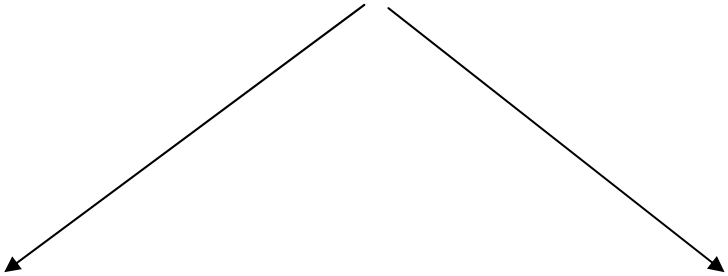

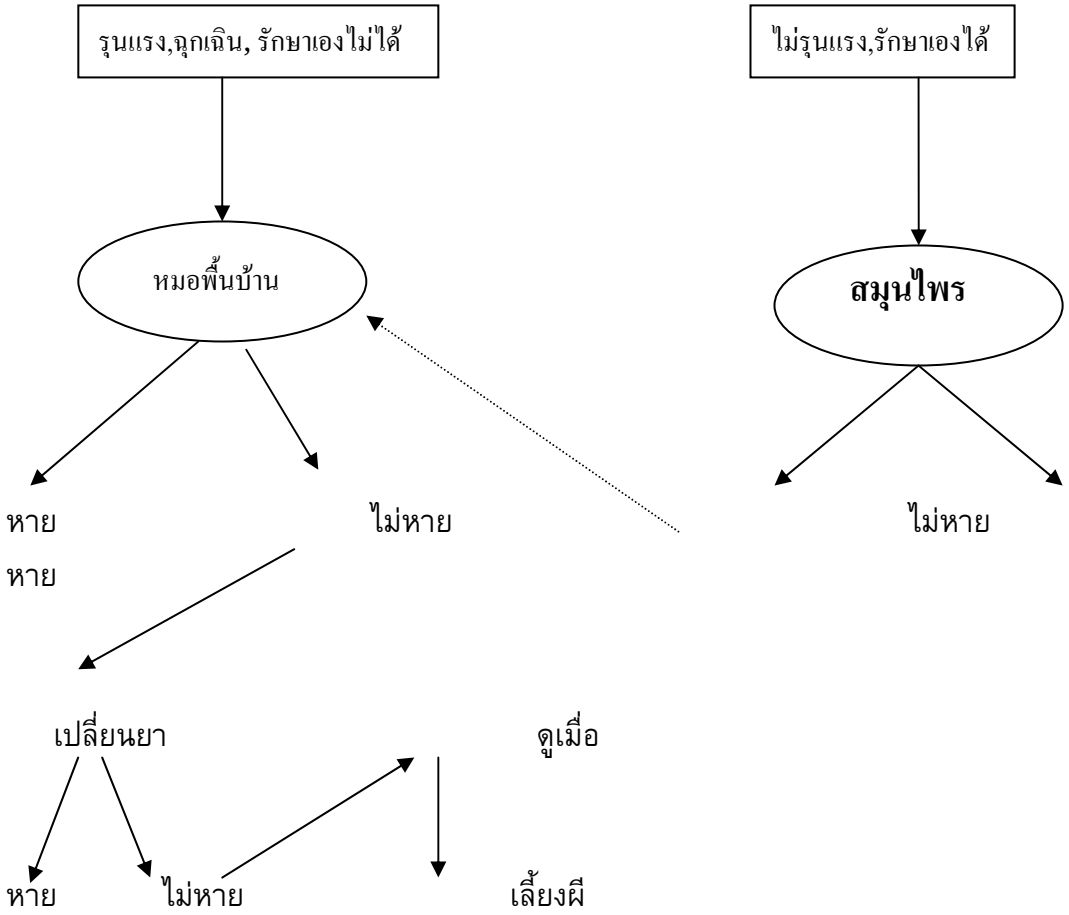

ดั้งนั้นจะเห็นได้ว่า การเจ็บป่วย ในความหมายทางการแพทย์พื้นบ้าน หมายถึงปัญหาการเจ็บป่วยซึ่งบุคคล และเครือข่ายทางสังคมของบุคคล มีประสบการณ์ร่วมกัน การเจ็บป่วย ในความหมายทางการแพทย์พื้นบ้านยังหมายถึง การรับรู้เกี่ยวกับการเบี่ยงเบนจากความเป็นปกติที่ถูกกำหนดไว้ตามวัฒนธรรมและบรรทัดฐานของสังคม ตามที่คำกล่าวของ Kleinman

จักรวาลวิทยาความเจ็บป่วยของคนกะเหรี่ยงถึงแม้จะผ่านไปในยุคที่เรียกว่ายุคแห่งเทคโนโลยี แต่ก็ไม่ใช่คำตอบสุดท้ายในการดูแลสุขภาพของตนเอง เพราะความเชื่อยังคงแฝงเร้นในเรื่องของวิญญาณ ผี และสิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือเรื่อง “ขวัญ” (กะ-ลา) ในคนไทยพื้นราบ “ขวัญหนี้ดีฟ่อ”เป็นคำที่คุ้นชินกัน ความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า มิ่งมงคล, สิริ, ความดี สำหรับความหมายของคนกะเหรี่ยงแล้ว “ขวัญ” คือชีวิตซึ่งหมายถึงร่างกายและจิตใจ สิ่งที่คุ้มครองชีวิต ถ้าขวัญไม่อยู่กับตัวจะทำให้เจ็บป่วย ขาดสติหรือมีการกระทำที่ผิดปกติเกิดขึ้น

ส่วนที่ 4
บทวิเคราะห์และสรุป

การเจ็บป่วย “ไข้” (ตะ-ง่า-เก่อ) เป็นเส้นทางที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ สร้างความเข้าใจวัฒนธรรมของคนกะเหรี่ยง จากข้อมูลที่พบว่าการศึกษาการจำแนกไข้ของคนกะเหรี่ยงที่ศึกษาที่จำแนกอาการไข้อยู่ 2 รูปแบบด้วยกันคือ

1.ไข้ที่สามารถอธิบายด้วยความรู้ ประสบการณ์ในการรักษา และมีผลลัพธ์จากการรักษาแล้วได้ผล ก็คือหายจากไข้หรืออาการเหล่านั้น เช่น ไข้มาลาเรีย ประสบการณ์ของชาวบ้านที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเป็นมาลาเรีย หรือญาติที่รับรู้และให้การดูแลคนที่เป็นไข้ ก็จะสามารถเข้าใจลักษณะอาการที่ปรากฏขึ้น และคาดเดาว่าเป็นไข้มาลาเรียเส้นทางเดินก็จะเข้าสู้ประตูแพทย์ชีวภาพ ถึงแม้ว่าผลการตรวจไม่ได้เป็นไข้มาลาเรีย แต่ก็ได้รับคำตอบว่าเป็นอะไร

2.ไข้ที่เกิดขึ้นทันทีทันใด ไม่สามารถบอกได้ว่าว่าเพราะอะไรชุดคำอธิบายถูกเปลี่ยนสูงอำนาจเหนือธรรมชาติแต่ไม่รู้ว่าเกิดจากอะไร ต้องใช้วิธีการเสี่ยงทายผลการเสี่ยงทายเป็นอย่างไรก็ปฏิบัติตามนั้น เช่น อยู่ดีก็สั่นๆ เกิดขึ้นก็ต้องให้หมอพื้นบ้านมาดูว่าเกิดอะไรขึ้น จากสิ่งไหนแล้วก็แก้ตามสิ่งนั้น

ไข้ สำหรับหมอพื้นบ้านจะเห็นได้ว่าจะแบ่งไข้ตามอาการที่เกิดขึ้น ไข้แต่และประเภทก็จะมีวิธีการรักษาด้วยยาสมุนไพรที่ต่างชนิดกันวิธีการใช้ก็แตกต่างกันออกไป แต่สิ่งหนึ่งที่หมอพื้นบ้านไม่สามารถอธิบายความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นได้ ก็จะอาศัยอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติโดยขอความช่วยเหลือด้วยการเสี่ยงทายด้วยวิธีการดูเมื่อ

การดูเมื่อจึงกลายเป็นทางออกสำหรับคำอธิบายและวิธีการรักษาจากอาการหรือไข้ที่เกิดขึ้น การเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นไม่ว่าอาการจะอยู่ในรูปแบบที่ 1 หรือรูปแบบที่ 2 ก็ตามจะโยงใยสู่ชีวิตและจิตใจ เรียกกันว่า “ขวัญ” ความดำรงอยู่ของชีวิตมิได้เพียงแค่ร่างกายแต่ต้องรวมทั้งจิตใจ การสะสมและสืบทอดแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติอันเป็นผลมาจากความคิดความเชื่อและความเข้าใจที่มนุษย์มีผลต่อปรากฏการณ์ต่างๆ ที่แตกต่างกัน ตามแนวคิดของโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ที่ได้เสนอไว้ในแนวคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยในสังคมไทยสำหรับคนกะเหรี่ยงก็มีรูปแบบที่แตกต่างจากคนไทยพื้นราบ

แนวความคิดเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วยในสังคมไทย ได้กล่าวถึงเรื่องของธาตุการมีสุขภาพดีก็เป็นความสมดุลของธาตุ คือ องค์ประกอบในส่วนต่างดังนี้ ส่วนโครงร่าง (ธาตุดิน) ส่วนลักษณะเหลว (ธาตุน้ำ) พลังขับดัน (ธาตุลม) พลังความอบอุ่น (ธาตุไฟ) หรือแนวคิดเรื่องไสยศาสตร์กับความเจ็บป่วย เป็นแนวคิดเรื่องอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บทบาทหน้าที่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น การได้รับโทษภัยจากการกระทำของผี แนวคิดเหล่านี้สำหรับคนกะเหรี่ยงแล้วสัญลักษณ์ที่แสดงว่าความเจ็บป่วยเกิดการเสียสมดุล แสดงอาการความเจ็บป่วยให้เห็น แสดงออกมาเป็นคำพูดว่า “ขวัญหาย” การบาดเจ็บทั้งร่างกายและจิตใจ สิ่งที่หลุดหายไปจากตัวย่อมทำให้โครง

ร่างที่อาศัยอยู่สั่นคลอนดังนั้น “ขวัญ” จึงเป็นตัวแทนแห่งชีวิต ตัวแทนแห่งความสมดุลเป็นเสมือนตัวแทนของธาตุทั้งสี่

“ขวัญ” ยังเป็นเครื่องแสดงเคราะห์กรรม การป่วยไข้การกระทำที่จะนำมาซึ่งอันตรายต่อขวัญนั้นมีหลายรูปแบบ ภูตผีปีศาจก็เป็นอันตรายต่อขวัญ พิธีกรรมที่เกิดขึ้นในเรื่องของขวัญคนเป็นภาพสะท้อนได้อย่างชัดเจนว่าคงมีความสำคัญมากน้อยเพียงไร การมีสุขภาพที่ดีก็คือการมีขวัญที่อยู่กับเนื้อกับตัว การที่ขวัญไม่กลับมาสู่เจ้าของแล้วก็คือความตาย เป็นจุดสิ้นสุดของขวัญแต่ไม่ใช่เป็นจุดดับของขวัญ ขวัญก็จะกลับกลายเป็นเหมือนวิญญาณที่รอการเกิดใหม่ ดังนั้นคนกะเหรี่ยงไม่ได้นับถือขวัญคือเทพเจ้าหรือผู้มีพลังอันศักดิ์สิทธิ์แต่การรักษาไว้ซึ่งขวัญเปรียบเสมือนการรักษาซึ่งชีวิต

ดังนั้นไข้ ในความหมายของกะเหรี่ยงมิได้มีเพียงเพื่อให้แพทย์ทางชีวภาพรักษา หรือเป็นภาระที่จะต้องเยียวแต่ไข้หรือความเจ็บป่วยยังมีความหมายถึงวิถีชีวิตที่ช่วยเหลือดูแลกันโรงพยาบาลตั้งอยู่กับที่ผู้ป่วยต้องเดินทางไปหา ในทางกลับกันผู้ป่วยอยู่กับที่หมอพื้นบ้านเข้าไปหา การบริการการดูแลคนในชุมชนด้วยคนในชุมชนเกิดขึ้นมานานมาก หลายแห่งพยายามจะนำวิธีการนี้ไปใช้แต่มักนำไปใช้เพียงวิธีการมิได้ศึกษาบริบทที่เป็นจริงของชุมชนที่นำไปใช้ คนกะเหรี่ยงไม่ได้มีทางเลือกเดียวที่จะรักษา มิได้หวังให้ใครมารักษายังคงหวังที่จะดูแลตนเอง แต่เมื่อใดมันสุดความสามารถแล้วก็จะเปลี่ยนวิธีการรักษา แต่มักจะได้รับคำกล่าวร้ายต่างๆ นานา

“ทำไมถึงพึ่งมาเป็นมากแล้วนะ ไม่รู้จะรอดหรือเปล่า”

เพียงสองประโยคด้วยความเข้าใจของหมอที่โรงพยาบาลเป็นเช่นนั้น อันที่จริงแล้วความพยายามอย่างสุดกำลังตนเองที่จะพยายามดูแลตนเองแล้วถึงมา

“จะขอไปในอยู่โรงพยาบาลนี่หละเดี๋ยวก็แย่เอาอีก”

คำขอที่ญาติขอใช้เวลากลับบ้านประมาณสองชั่วโมงเพื่อไปทำพิธีกรรมตามความเชื่อเมื่อหมอไม่ให้มาทำพิธีที่โรงพยาบาลเพราะเห็นว่างมงาย

สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะไม่เกิดขึ้นเลย หากผู้ที่อยู่ในฐานะเจ้าหน้าของรัฐเข้าใจ วิถีชีวิต ความเชื่อ วิธีคิด ของคนกะเหรี่ยงความเข้าใจที่เกิดขึ้นจากการศึกษาความใส่ใจ ความเห็นอกเห็นใจทำใส่ใจขวัญของชาวบ้านแล้วเราก็อาจกายเป็นขวัญของชาวบ้านใน ฐานะ “หมอ ขวัญใจของพวกเรา”

ลุงขาว ลุงผมขาวที่มีแต่เสียงหัวเราะก็คงฝากไว้ทั้งความรู้ คำอธิบาย แนวคิดการใช้ชีวิตต่างๆ สิ่งเหล่าคงมิได้สูญสิ้นก็หวังเพียงว่าความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ของกันและกัน นั้นย่อมทำให้หัวใจความเป็นมนุษย์เพิ่มพื้นที่มากขึ้นตลอดไป

บรรณานุกรม

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2535).*แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย.* กรุงเทพมหานคร: บริษัทดีไซร์ จำกัด.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2535). *ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย.* กรุงเทพมหานคร: บริษัทดีไซร์ จำกัด

เบญจา ยอดดำเนิน และกฤตยา อาชวนิจกุล. (2533). พฤติกรรมทางด้านสุขภาพอนามัยของคนไทย. ในเบญจา ยอดดำเนิน, จรรยา เศรษฐบุตร และกฤตยา อาชวนิจกุล บรรณาธิการ. *ทฤษฎีและการศึกษาทางสังคมวิทยามานุษยวิทยาการแพทย์.* กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

บุษยมาส สินธุประมา และเจนศิริ จันทร์ศิริ.(2538). งานวิจัยเรื่องการดำรงอยู่และการปรับตัวของการแพทย์พื้นบ้านในเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่.

ลือชัย ศรีเงินยวง.(2534). วัฒนธรรมสุขภาพแบบชาวบ้าน. ใน มัลลิกา มัติโก, บรรณาธิการ. *คู่มือวิจัยพฤติกรรมสุขภาพ.* กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

สมจิต หนุเจริญกุล. (2534). การดูแลสุขภาพตนเอง. ในลือชัย ศรีเงินยวง และทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, บรรณาธิการ. *ยุทธศาสตร์เพื่อการดูแลสุขภาพตนเอง.* กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

Foster , Goerge M. (2540).การแพทย์พื้นบ้านแบบเวชกรรมชาติพันธุ์. ในกรรณิการ์ พรมเสาร์ สรรสิริ อินจัน, บรรณาธิการ. *การแพทย์พื้นบ้านกับการดูแลสุขภาพ.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.